اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د ګل پاچا الفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ ـ کال ۱۳۵٦ هجري ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان:	مخ:
تقریظ (عزیز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۲_۱
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفی دعوت	۲
د اسلام اظهار	۲_۳
بلال	۳
یاسر، عمار بن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۵_۸
اسلامی جامعه جوړول	۸_۱۰
طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښي	۱۰_۱۳
مساوات	۱۳_۱۵
مشوره	۱۵_۱۶
عدالت	۱۶_۱۷
فردی آزادی	۱۷_۱۹
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۱۹_۲۰
د ظلم مخنیوی	۲۰_۲۱
مرسته او تعاون	۲۱_۲۶
فرد جوړول	۲۶_۲۷
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښي	۲۷_۳۲
د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه	۳۲_۴۰
جود او سخا	۴۰_۴۱
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۲_۴۳
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۴_۴۵
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۵_۴۶
عمر بن عبد العزیز	۴۷
ابوعبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابوحنیفه	۴۸_۴۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۵۱-۴۹
اسلامی تصوف	۵۳-۵۱
شریعت او حقیقت	۵۷-۵۴
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۸-۵۷
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۹-۵۸
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسي	۶۰
لومړۍ مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددي مدرسي ځیني غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنون المصری	۶۱
ابوالقاسم جنید	۶۲-۶۱
اتحاد او حلول	۶۳-۶۲
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۵-۶۳
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۶-۶۵
محی الدین ابن عربی	۶۷-۶۶
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځیني آیتونه او حدیثونه	۷۰-۶۸
متکلمین او علم کلام	۷۲-۷۱
وعد اووعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه اونبوت	۷۷-۷۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یوڅه ولیکې.
دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومېږي څو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعوتیرکړی وي، څه لیکل اسانه کارندی.
په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کیږی. بیاهم دغه څوکرښې دیوه متجسس او دهغه دپیروپه حیث چه دعٔوی ولی ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.
څلویښت کاله پخواکله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل اوپه ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونوتدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.
دالفت صاحب دهغې زمانې دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څوتکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب داخبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائۍ نه شاعرۍ او لیکوالۍ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډیرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره بیرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.
داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپوورو ستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزیارت له اداکولونه وروسته(د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکوپیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیو دپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵٦) .
پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست اومرګ سره له اذله یوله بله تړلی اوملګری کړی و.
داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومګر نور کارئې پاتې و.
مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخوباندی ځینې علامې ایښی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ویا دا چه ځینې کرښی ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغومحوه شووخطونو دصحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلومیږي چه دڅه دپاره؟
دکتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې اوپه مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شو ی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.
دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.
دتجدید نظرپه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.
قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګرله بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظردپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یو بل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بوسره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

١- اسلام.
٢- صالح عمل.
٣- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
٦- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
٧- دظلم مخنیوی.
٨- مرسته او تعاون.
٩- دفرد جوړول.
١٠- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
١١- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
١٢- جود او سخا.
١٣- اسلامي تصوف.
١٤- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
١٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
١٦- دتصوف طریقې.
١٧- دتصوف مدرسې.
١٨- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
١٩- متکلمین او علم کلام.
٢٠- اجتهاد.
ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پیژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډیر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یا بی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) اونورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدې.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان اوعام فهمه لیکل شوی ترټولوزیات دعامو خلکو دپاره ګټور ثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبروي کوم چه تراوسه له هرڅه نه محروم اوبې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تراوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا د دین د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندي لیکل شوي.
ځیني کتابونه داسې هم دي چه د آیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پیچیده وي چه د جامعې ډیرلږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه د عامو خلکو بیخبري او ناخبري شاید چه ډیر دلایل او عوامل ولري مگر یو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.
داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعي یایوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پریږدي.
دا کتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره د تحلیل او تحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی اولدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه د دې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا د دوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي اوله بلې خوا د اجتماعي وجایبو او تکالیفو یا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یولړ ډیرعمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسیله دوی پخپلو اجتماعي او انساني روابطو کښې خپلو هغو دیني وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تراوسه ورته نه و متوجه شوي او یائې نه و پیژندلي.
همدغه د مسلمانانو اجتماعي وظایف او مکلفیتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثرپریوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینې او همدردۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.
نو ځکه دغه موضوع د دغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب د بحث او څیړنې اساسي محور تشکیلوی.
دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعي وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دین ټول اجتماعي اساسات وربانديې ولاړ دي د فرایضو او واجباتو سره یوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یواځې مونځ د دینداری دلیل او عامل و نه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هربنده سره دهغه د اجتماعي روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.
کوم بل عمده نقش چه دا کتاب ئې لري دا دی چه هغه فکر او نظر چه وائي دین باید د ژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او یواځې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه د اسلام دین پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او یواځې په عباداتو پوري مربوط او منحصرنه پاتې کیږي د اسلام دین چه د بشر د سعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.
دا کتاب په ډیر ښه ترتیب او ښه صورت سره د ډیرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او د ښو مثالونو په ځرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پیروانو د اداري او سیاسي تنظیم او سمون دپاره ډیر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شویدي او دا کتاب پدغه لړکښې دهغې اسلامي جامعې خصوصیات، شکل، اساسات، ماهیت، اقتصادي او حقوقي سیستمونه داسې تشریح کوي چه په هروخت او هر عصر کښې دخپلو پیروانو د دغو ضرورتونو او احتیاجاتو د اساساتو او کلیاتو ډیر ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړیده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سياسي جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنياته وړاندي کړه يوه داسي جامعه وه چه سياسي قدرت پکښي بي کبره او بي غروره دډير صالح خدمتگار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوى، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئي هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئي بيا چاونه ليد.))

د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسی په واقعي مفهوم او د دغه اصل دريښو اونيلو په وده او انکشاف باندي پوهيدل چه څنگه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله داکتاب ډيره ښه رڼا اچوي او دغه پديده د نورو پيغمبرانو او په تيره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دوري د نهضت مولود او محصول گڼي او لدغه رهگذره کله چه داکتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څيړي او مطالعه کوي ددغي جامعي د جوړونکويعني افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته گوري چه دغه جامعه له څنگه او کوم افرادونه جوړه شوي وه او بيا کله چه ددغي جامعي د افرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعي باندي نظر اچوی او د جامعي ماهيت او ساختماني شکل او حالت څيړي.

يعني د جامعي څيره او عکس دهغي د افرادو په څيرو کښي گوري او د افرادو څيري او عکسونه ئي په جامعي کښي مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوي يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعي او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئي راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول دهغي حقيقي او واقعي ديموکراسی د پاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئي بهترين مثال و.

د افرادو او جامعي ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ د توازن رعايت او حمايه، دهغوی دهريوه د منافعو ترمينځ د تصادم مخينوی او په نتيجه کښي د دواړو خواو دقوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسي حدود او سرحد ټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائي نابود او ختم کړی د اسلامي جامعي د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارزصفت دی چه پدي کتاب کښي ئي ډيره ښه څيړنه شويده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توگه محوه کړی يا فردی دکتاتوري چه دکتاتور لکه لويه هيولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وگڼي او جامعه ورته، هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامی د سيستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ريښي شنډول چه د اسلام تر راتلو دمخه ئي لکه هيولی دډيرو انسانانو په سرنوشت باندي لوبي کولي د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښي د اجتماعي عدالت دبرقرارولو د يو اخني قهرمان حضرت محمد (ص) او دهغه ديارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شو او دغه تاريخي او انقلابی افتخار هم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئي پدي کتاب کښي ډيرپه ښه صورت راټول او څيړل شويدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سيستم او روش ډير قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دا نه خوښوی چه په يوي اسلامي ټولني کښي يوئي نادار او پريشانه او بل ئي د قاروني جايدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښي خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنونه اخيستل او په نادارو ئي ويشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده او دغه ويش هم بايد داسي وي چه د نادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمايه او غنا په اسلام کښي د سرکشی، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تو منه او منبع ښودله شويده چه دهر راز بيعدالتيو سبب گرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعيدالتی سره مجادله د حق حمايه او د عدالت قايمول اسلامی امر او تعليم دی نو ځکه د اسلام دين ملاکي، سرمايه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه گوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه اوشتمنی پخپل اصل کښې دظلم، ظالمانو اونوروبیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند اومالک زبون، جبون، ترسواوبزدله کوي او دمجادلې اومبارزې جرئت، احساس، توان اوشهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون اوجبون وي او دحق اوعدالت په برقرارولو کښې دظم او ظالم له مقابلې نه وویریږي یاوډارشي.

نوځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دارچه خپله سرمایه دجامعې دخیراو دخلکو دګټې دپاره په کاراچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت اومقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه دانسانیت دښمن دی بدګڼی بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه اوانسانیت پرورہ دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه اونظامونه چه دځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار ، ملاک، خان اوسرمایه دار اتکا کوي، همدوی دخپلو اجرااتو د پرمخ بیولودپاره جذبوي ځکه چه عقیدوي اومفکوروي نژدیوالی اواشتراک دوی یوله بله سره تړي اوملګری کوی داپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې دتخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری اوغیرملی اوغیر ولسي مسلکونه یانظامونه خو په ټولنې کښې غیرد فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي اونه ئې کولی شي.

بیاهم همدا د اسلام دین دی چه هدف اومقصدئې داجتماعی عدالت تامین، دمساواتو براقراری او دواقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نوځکه ئې دفتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو دپاره له خپله آغازه دغوظالمانو، سردارانو اوسرکشوخلکو دمخالف قطب یعنې دتودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده اودخپلو اجرااتو اواهدافو دپرمخ بیولودپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک اوملګری کړی دی.

دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابوحیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات اوتعیینات پدغه مورد کښې هم د اسلام ددغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ اودیموکراسۍ دپاره خپل اداري اواقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی واودیوه هدف دتامین دپاره ئې یوځای پرمخ بیول.

دحضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونوباندې دحضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان اوداسلام دنورو ډیروواقعي پیروانو دثروت او دارایۍ دتوزیع کولو طرزهمدغو نادارو او بیوزلوته داپه ټینګه ثابتوی چه یواځې اویواځې همدا داسلام دین اوهغه هم دحضرت محمد(ص) اودهغه دیارانو او اصحابو دوخت اسلام وچه رفتارئې دګفتاراوکردارسره یو وچه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن الفت

دحوت ۱۰- کال ۱۳۵۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه د انسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډير قدر وړ دی. دوی د دې د پاره چه نيکي په بدی، او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه گاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولی خيژول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډيرنه سړي سړي شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې د تکامل او ترقی په لور کاملا يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنگ ته ئې لوی خدمت کړيدی، د فرد جوړښت او د ټولني ټولښت دلويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه کړيده.

په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړيږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تيري کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زياته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځيني افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډير پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بيا د جامعې د روند سيوری په افرادو لويږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډير خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډيرزيات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځې او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړکړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرخه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد د قابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلی وکړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډير دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعی په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلکو په خدمت کښې ومومند.

د اسلام د بريا ليتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

په اسلا م کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې ومومند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډير لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیرې اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او د ده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
د بې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکرکولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څیړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه وسلم
٥٧٠_٦٣٢م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ میاشتې دوام وکړ.
د عمر څلوېښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (١٧) د دوشنبې په ورځ د نبوت پیغام راووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلوېښت کاله، شپږ میاشتې او اته ورځې وې او د عیسوي میلاد (٦١٠) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغازؤ.
چاچه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرار ورجالو کښې (٣٧) کلن (ابوبکر)، په موالیو کښې (زیدبن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یآأَیُّهاالمُدَثِّر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعدبن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او خوتنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بیخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبیربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او طلحه بن عبیدالله.

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (٦١٣) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړچه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُؤمَرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ –الحجر آیت٩٤)یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامورکیږې او له مشرکالو څخه مخ واړوه.
داهم ورته وویل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ –الشعرآء آیت ٢١٤) وویروه خپله ډیره نژدې قبیله.
د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبرخپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه د حجاج زامن او د اسې نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږدين ته ئې بدوويل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دى او تاهم د هغه دين ندى قبول کړى. ابو طالب له هغوى سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دى پخپله رسول الله (ص) ته ورغى او د هغوى دغه خبرې ئې ورته وکړې، د خداى رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قريش بيا ابو طالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولو العزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلې هر څومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولو نه زيات مالدار شې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وې ټول به دې اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دې منو، که مريض ئې او څه صحي عارضه درته پيښه وې طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمى کيږدې قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او د ده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالې او غلامان چه قومې ملاتړئې نه درلود او له نورو ځايو راغلې و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړې او د حضرت محمد (ص) پيروې پرېږدې مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړى وچه ددين په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدې ژوند ګاڼه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علنې تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحى تقويه او معنوې جوړښت کښې لرې په همدغه لومړى مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيې او دا ثابتوى چه اسلام د ډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

د مثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم د خاصې يادونې وړدى.

بلال:

حضرت بلال د حبشې رباح زوى چه مور او پلار ئې اسيران نيول شوي و اودى د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دى لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې خښ کړ او درنه تيږه به ئې په سينه ورته کيښوده چه د کفر کلمه پرې وواېي اولات ومنات او عزى په خدايي ومنې مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل او خپله عقيده ئې نه پټوله.

چاچه د مکې معظمې د سره اوړې سره غرمه ليدلې وې هغه پوهيدلى شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دى او په دغسې حال کښې د وحدانيت اواز او چتول څنګه ايمان غواړې؟

يوه ورځ چه دغه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئې وويل له خدايه نه ډاريږې چه دغه مسکين دغسې په عذابوې. اميه ورته وويل: تافاسد کړيدى ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دى هغه به تاته درکړم ته دى ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاسر، عمار بن یاسر او سمیه د یاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارقم کښېو او د مسلمانانو شمېر لا خلویښتو تنو ته نه و رسېدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په ټکنده غرمه کښي ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنّ مَوعِدَکُم الجَنّهْ) صبر کوی ځای مو جنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر د خولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښي مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښي قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښي صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښي لومړۍ شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښي هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه وېرېده او ځواب ئې ورو ګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشو له لاسه په هغو سرو شګو کښي ښخیده چه جوار به پکښي وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومي ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوي ؤ او د مسلمانانو شمیر لا خلویښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډیر عذابونه او کړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پرېښود او دی ترینه یو سر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. داهم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و دایمان دقوت یو څو مثاله چه دشرک او کفر په مقابل کښي ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او وبه ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غوارې او څه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. يعني بې عمله ايمان اوبې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدی نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، د محمد(ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او د الله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نوروا جبات.

بل هغه اجتماعي وظايف اومکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پريوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډير قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسيږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډيره درنه او مهمه برخه هغه وجايب اوتکاليف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې دجامعې دمفيد اوصالح غړی په حيث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيداکوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو اوتکاليفو کښې مقصروي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذي يُكَذِّبُ بالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډير صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوائې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغ په حقيقت کښې ريا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

آياليدلي دې دي هغه څوک چه ددين تکذيب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه څوک دی چه يتيم رټي او دمسکين په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کارآمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يوله بله په عاريت غواړي لکه: کټوه، ديګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن دمومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض دخولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.
رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:
(لَا يُؤمِنُ اَحَدُكُم حَتّٰى يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخارى) يعني ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان دپاره محبوب ګڼي يعني هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. داهم درسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن دمومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يوازې پريږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ كَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابى موسىٰ رواه البخاري) مومن دمومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.
دمسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.
اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.
وايي چه يوه شاهد دحضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړی راووست چه دشاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: ددرهم او دينارمعامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقوىٰ ئې درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.
داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه دقرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو ! عمرهغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پيژني او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پيژني.
له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي:
(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دانه دی چه خپل مخونه دمشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خدای او دقيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته اولګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. داډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نيک کارګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.
دلته د زکات ذکر دابښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافي نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبراو ثبات هم داصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي څکه الله تعالی فرمائی:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴)

ووایه !(ای محمده)که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسوورونه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډېره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي اوبیا ویل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکیدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله دایمان په باب وائي:(قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کیږئ خوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده ددنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کیږي. داځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه خوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمی دی.

په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کیږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدو نه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی د اسلام زما مداران دخدای داحکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبر ته وایي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) او هر خوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي:(فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْن، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:٣ او ٤٤) نو مه ډاريږئ له خلکو نه او وډارشئ له ما څخه يو ازې له خدای څخه ډاريدل او له خلکو څخه نه ويريدل د اسلامی احکامو په تعميل کښې ډير زيات دخل لري.
دمثال په ډول دعدالت قايمول هغه گران کاردی چه کله دا شخاصو او کله ديوه قوم ددښمنی باعث گرزي او يو ډارن ويرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسي موارد و کښي عدالت وچلوي. په دغسي موردکښي هغه څوک چه له خلکو ډاريږي يا له خدايه نه ډاريږي په دواړو حالو کښي دعدالت له قيام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم له خدايه نه ډاريږي هغه خو هيڅکله ددغه کارجوگه نه وي. په قرآن کريم کښي چه د عدل کولو او دبی عدالتی دمخنيوي په باب ډير تاکيد شوی دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:٨) او باعث دې نکړي تاسي د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دی تقوی ته. په يوه بل آيت کښي وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:١٣٥) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي يا ستاسي دمور و پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خدای په دوی زيات مهربان دی، پيروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښي.
عدالت قايمول طبعآ له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي يا بل مسلمان دمظلوميت په حال کښي ويني اوبي تفاوته پاتي شي. رسول الله(ص) وايي:(اِنَ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللهِ كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزد دعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښي. د اسلام ټول واجبات بيانول او اسلامی تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصربحث کښي نه ځايږي. دلته همدومره يادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښي دقانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلی خوا اسلام دتهذيب النفس او روحي تزکيي په لحاظ په ثقافت او کلتور کښي ژوري ريښي لري چه دفرد او جامعي په جوړښت کښي ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې څرگندې دي.
اوس چه د اسلام ماهيت او حقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه گورو چه اسلام څنگه جامعه جوړه کړه؟ او څنگه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښي د اسلام حقيقت نور هم ښه څرگنديږي او د اسلام پيژندني په باب ښه مرسته کوي.

اسلامی جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیٰ(ص) په مکه مکرمه کښي خپل رسالت د اسلام په تبليغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايرو ويشل شوي و او مختلف عقايد ئې درلوده يعنی له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښي هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځيني په دې عقيده وچه نه خدای شته او نه پس له مرگه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنيا کښي دی او مرگ ددهر او زماني کاردی. قرآن کريم ددغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:٢٤) ځيني نور دخدای په وجود قايل وو مگر پس له مرگه ژوند ته نه و قايل. نور خلک دبتانو بندگان و او هري قبيلي دځان دپاره بيل بت په خدائي منلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبیلي (سواع)دهذیل (یغوث)دمذحج اویمنی قبایلو (نسر)دذی الکلاع (یعوق) دهمدان (لات) دثقیف (عزی) دقریشو اوبنی کنانه (منات) د اوس او خزرج دقبیلو خدایان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربیره په دې ځیني خلک یهودیت ته، ځیني نصرانیت ته قایل و ، چا دملکو بندګي کوله او چا د پیریانو.
اخلاق اوعادات په ډیر منحط حال کښې و ، ښځوته په انساني ارزښت نه وقایل ، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې ، غلامان دحیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا ، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار ، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرایطولاندې چه نه نظم و اونه آئین نه یوملي حکومت و ، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
داسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کیښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یوجزء خواران اوفقیران اوبل جز ئې شتمن اوبډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتي تضاد موجود و خودغه تضاد داسلام تحت الشعاع واقع شو اومینه په هرڅه غالبه شوه.
دمکې مسلمانانو داسلام دپاره خپل کورونه اومالونه په مکه کښې پریښودل ، له خپلوډیرونږدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته دبیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارودوی ته داسلامی جذبې په تقاضا په ډیره مینه کورونه او ځایونه ورکړه اوپه دوی باندی ئې پیرزوینه ډیره زیاته وه.
مهاجرین فقیران و اومدینې ته دپردیسیانو په حیث راغله، انصارچه دمدینې اصلي اوسیدونکي اوشتمن خلک و ، دوی ته ئې پخپلوکورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه دانصارویوه تن یوه مهاجرته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
دمهاجرینو هغه فداکاري چه داسلام ددین دپاره ئې خپل هرڅه دمکې قریشوته پریښوده او دوی یوسراو دوه غوږه مدینې ته راغله او دانصارو دغه ایثارچه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هرراز مادي اومعنوي مرستې وکړې په بل عبارت دشتمنو اونیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل دنن ورځې داقتصادي ګټو اوطبقاتي تضاد په منطق نه برابریږي.
داجامعه په اسلامي اخوت اومشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو اوانصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم ، غلام اوبادار ، تور اوسپین فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
دانصارو ایثارپه قرآن کریم کښې داسې ستایل شویدی.
(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:٩)یعنې دوی محبوب او عزیزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کیږي انصار پخپلوزړونوکښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.
دا آیت هغه حال بیانوی چه ډیرمالونه د (فئي)په صورت یعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وویشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.
دغه ویشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسویه مراعات شي مګر بیائې هم انصاروکښې څه رخه پیدانکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنیا ته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډیرصالح خدمتګارپه حیث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حریت، قناعت اوپه نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط و ماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په دا سې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) د قرآن په لاربښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:١٠٧) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:٢٨)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:٧٩) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او د يوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره و ځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِّلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، د دې مترقي عصر په غربی او شرقی ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.موږ وينو او ګورو چه يو زر او څو سوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستۍ او بشرپالنې درسونه ډير موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَ اَحسَنُ النّاسِ اِلى اللهِ اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته دا سې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنّ رَبَّكُم وَاحِدٌ وَ اِنّ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمٍ وَ آدَمُ مِن تُرَابٍ اِنّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِي وَلَا لِاَبيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلّا بِالتَّقوىٰ) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دی چه ډير پرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقویٰ سره.

طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نورو باندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږو باروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډير خلک دلږو د پاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول د ضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنو قومونو کښې سرې خوړګی اوس په بل ډول ده او هغه دا چه بډايان او د قدرت خاوندان ډير خلک پخپل خدمت کښې په کار اچوي او د هغوی د کار او زيار په ګټه چړچې کوي خو هغوي ته ډير لږ څه ورکوي چه د دوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه د ملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو يا صاحبانو په نامه ياديږي او فئوډالان ئې عصري نوم دی د دې عصر په ډيرو جوامعو کښې د حاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي دا طبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

١-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:٣٤) يعني هري قريي ته موچه استازي ليږلي بډايانو او دنعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف كښې الله تعالى حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو اوشتمنو په سركشئ او نافرمانئ مه خوابدى كيږه په هروخت كښې مالداراو متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله كړيده او دخداى احكاموته ئې غاړه نده ايښې.

٢ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ –الزخرف آ:٢٣) مطلب داچه ترتادمخه هم دهري قريي شتمنو اوآسوده حالوكسانو دخداى هر استازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرواو نيكونو زړه لار نه پريږدو او په تاپسې نه ځو.

٣-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ –المومنون آ:٣٣) دلته دهود يا صالح(ع) دقوم سرداران او مالداران په گوته شويدى چه په آخرت ئې باورنه درلود او په كفر ټينگ دآسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دى هم تاسو غوندې بشردى هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څكي چه تاسو ئې څكئ.

٤_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا –القصص آ:٥٨) ډيرځله موتباه كړيده قريه چه په معيشت كښې ئې لـه حده تيرى كړى نو دا دي ددوى استوگنځي چه وروسته تردوى پكښې څوك نه او سيږي مگر ډيرلږ كسان.

يعني عياشي او په عيش كښې افراط دتباهئ موجب دى.

٥-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ –الاعراف آ:٦٠) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو اوسركردگانو وويل: مونږ تا په ښكاره ضلالت كښې وينو.

٦_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:٦٦) هودعليه السلام ته ئې دقوم كافرو سردارانو وويل: مونږ هرگوره تا په سفاهت كښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دي گڼو.

٧-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ –الاعراف آ: ٧٥او ٧٦) دصالح عليه السلام دقوم سركښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: ايا تاسو پوهيږئ چې صالح عليه السلام دخپل خداى استازى دى، هغوى وويل مونږ هرگوره دده په رسالت ايمان لرو متكبرانو وويل مونږ په ټينگه دهغه څخه منكر يو چه تاسې پرې ايمان لرئ.

٨-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا-الاعراف آ:٨٨) دشعيب عليه السلام دقوم متكبروسردارانو وويل: اې شعيبه هرگوره به تا او هغه كسان چه په تا ئې ايمان راوړى له قريې څخه باسو يا به بيرته زمونږ دين ته راگرځئ.

٩-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:١٢٧) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وويل: ايا موسى او دده قوم پريږدې چه په ځمكه كښې فسادونه كوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پريږدي.

١٠-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:١٢٣) په دې آيت كښې د (ملا) كلمه په (اكابر) بدله شويده چه دواړه يوه معنى لري.

الله تعالى وايي په هره قريه كښې مو اكابر مجرمان پيدا كړيدي چه پكښې مكر او امكاري كوي. ددوى مكر په حقيقت كښې له ځان سره دى مگر دوى نه پوهيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو او دغسې نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه څرګنديږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظرهم دی اکابر، سرداران او بډايان ځومره منفوردي.
څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وايه شي چه تجارت او معامله ئي له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:١٠ او ١١) اي مومنانو ! ايا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ايمان راوړئ په خدای او رسول ئي او جهاد وکړئ د خدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خيردی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سرا و ماله تيريدل دي د دې تجارت سند داسې ثبت شويدی:
(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:١١١) بې شکه الله تعالی پيرودلي دي له مومنانو څخه د دوی نفسونه او مالونه په دې چه د دوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه د دوی سرا و مال د خدای مال دی بډايان د دې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به ورې مروي. لوڅ به پټوي او ضعيفان به قوي کوي او په پښو به ئي دروي.
هغه بډايان چه د غه کارنکوي اسلام ئي ردوي او له ځانه ئي شړي لکه ثعلبه چه قصه ئي په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:٧٥) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئي عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئي صدقه کوو او يو به له نيکانو څخه کله چي دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئي وکړاو له عهده وګرځيدل او دوی دي اعراض کوونکي.
تفسير:
ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پيغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کيدو دعا ورته وکړي پيغمبر (ص) که هر څه ورته وويل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بيابيا کوله حضرت محمد(ص) بيا ورته وويل ايا دادي نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقيب کړي او په هغه څه پسې ځغله و نکړي چه شکرئي نشي په ځای کولی. ثعلبه بيا اصرار وکړاو عهدئي وکړ چه که خدای ئي بډای کړي حقوق به ئي په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پيغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پيدا شو چه مجبور شو د مديني نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نورهم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئي مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئي د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسيده چه درې ځله ئي وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروور هغه په اکراه سره د پيغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه وفرياد شروع کړ او په سرئي خاوري باد کړي خو دا هر څه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئي نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.
وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صريح ډول طبقاتي تيت وپاس په همدغه نامه نه وي ردشوي په اقتضائې ډول ئي په دې آيتونو کښې دغه راز نظام غندلی او ردکړيدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئي ګرزاوه دځمکې اهل طايفي طايفي چه ضعيفه ئي کړه يوه طايفه ترينه وژل ئي دهغوي زامن او ژوندى ئي پريښودې دهغوى لوڼې، هرګوره ؤ دى له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کيږدو په ضعيفانو باندى په ځمکه کښې او وګرزوو دوى پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) اوځاى ورکړو دوى ته په ځمکه کښې او وښيو فرعون او هامان ته او ددوى لښکروته دبني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترينه ويريدل.

داآيتونه دا راښيي چه خداى دانه خوښوي چه ځوک خلک طايفي طائفي کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بني اسرائيل همدغه شان کړه اوخداى ورته موسى پيدا کړ. که ځوک يوه طايفه ټيټوى اولاندې کوي ئي او نور لوړوي نو الهى سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې دحضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټيټ اوپاس نه و او اسلامي سياست داجتماعي عدالت اومساوات په بناء دبرترى اوکهترى احساس محوه کړى ؤ.

که چيرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښې تطبيق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پيدا کيږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخداى د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسړى دظواهرو له مخې دخليفه او دبل سړي فرق نشو کولى، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښې نشي ښودلى.

عمر ابن الخطاب (رض) خوپريږده دهغه ثاني عمر ابن العزيز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) اوحضرت علي کرم الله وجهه حال خوهم هر چاته معلوم دى چه اجتماعي اقتدارئي لکه يوستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئي دخپل شخصي اونفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامتئي دمثل اعلى په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پريښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئي باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئي دامانت په ډول پريښوده اساسونه ئي دادي:

مساوات:

داسلام په اجتماعي اصولو کښې يو مهم اصل مساوات دى ځکه ئي عرب اوعجم تور او سپين مساوي ګڼلي او انساني کرامت ئي دهربني ادم دپاره يو شان منلى دى.

څه شى چه په دغه کرامت کښې زياتوالى راولي هغه تقوى ده او بس. داسلام لوى رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله يو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې دخداى له لوري مامور شوى چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشريم وحى راته راځي. يعني بې ليدنه چه دالهي وحى په وسيله مې معرفت نصيب کيږي نورنو تاسو غوندې يوبشريم او له تاسونه امتياز نلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحى به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رايه غوښتله او خپله رايه به ئي هم ښکاره کوله که دده رايه به په اقليت کښې وه دهغوى په رايه به ئي عمل کاوه او خپلې رائي ته ديوه فردله رائي نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئي جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئي تيږې او خاورې راچلولې که دغزا دپاره به ئي خندق کينوده دهغوى په شان به ئي کلنګ واهه او خاورې به ئي ايستلې، په غزاګانو کښې به ئي عملاً برخه اخيسته اودجنګ په ميدان کښې له هرچانه زيات صابر و. له شاقه خدماتو نه ئي ډډه نه کوله او په معيشت کښې ئي برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئي ډير خوار ساته تن اسائي ئي په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به ځملاسته چه تغمې به ئي دده په مبارک وجود کښې ښکاره کيدې وې د.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئي هم نس نه مړاوه او ډیرلږ وخت دپاره به ئي هم په کورکښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.
دغنیمت او د (فئي) مالونه به ئي په خلکو ویشل او ډیرخه به ئي یو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئي شپه په لوږه تیرولـه یعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.
په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تیرشوی چه خپلو پیروانو سره په هرکارکښې دیوه کارګرپه حیث عملاً شریک اوسهیم وي او دمالونو په ویش کښې بې برخې یادډیرې لږې برخې خاوند وي.
درسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق اوصفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئي ترډیره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.
ترده ډیر وروسته د اسلام ددوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د یهودي په څنګ کښې ئې دفیصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودریږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام دپاره ډیر زیات خدمتونه کړی وي اوبل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې دیهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:
په دې خوابدی ئې چه دعدالت په محضرکښې له یوه یهودي سره په مساوې ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه دمساوات داصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعني دحسن پلار وبللم اویهودي دې په خپل نامه یادکړ یعني زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: داکار دعادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولې ته راغی زما قصد دا نه وچه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډیر پورته ګڼل اومریان او موالي ئې ډیر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زیدبن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بیخي مخالف و او هیچائې توقع نشوه کولی له دغه حساسیت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه یولوی انقلابي حرکت ورته ویلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرینو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نوخپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زید سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئي له خارجة ابن زید سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خلیفه چه په اسلامي سنتو ډیر ټینګ و دمساوات رعایت ئې په ډیر اهتمام کاوه. یوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځیده وئې لیده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئي په قهرسردارانو ته وویل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي اوسمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښینول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسیده ده هم دغوړیو له خوراک نه ځان پرهیزکړاو دنورو په شان به ئې تیل خواړه.
دتیلو خوراک دی مریض کړاو پوستکی ئې تور واوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازارکښې غوړي ډیرشوه اوهرچاا خیستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړى اويوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړچه په هغوى باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار د پاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دينه چه د هغوى نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک د زنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې اياکولى شي چه په هغوى حد جاري کړي. حضرت على ورته وويل: که ته د هغوى نوم واخلې او بيا د خپلې ادعا د اثبات د پاره څلور شاهدان تيرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کيږي. يعنى پدې کار کښې ته چه خليفه يې او يو بل سړى څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضرنه و خليفه ونکړى شوه چه يوازې د خپلې مشاهدې له مخې په هغوى حد جاري کړي او نوم ونه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحى نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلى الله عليه وسلم د خداى له لوري ماموريت درلود چه د دغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحى نه وي موجوده د مومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.

د هجرت په دريم کال چه قريشو درې زره لښکر مجهز کړ او مديني ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) د دغه جنګ د طرز او طريقې په باب د خپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.

دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوى په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لارو کوڅو کښې د مسلمانانو له ضربو لاندې وي.

د منافقانو رئيس عبد الله ابن ابي چه د لومړى ځل د پاره د مشورې حق ورکړى شوى و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نور مسلمانان چه په ډير جوش او خروش کښې و د هغوې رايه داوه چه له مديني نه د باندې احد ته نژدې وجنګيږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.

د اکثريت فيصله همدغه وه او د همدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زرو تنو سره له مديني نه د احد لورته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو درې سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره د جنګ ميدان ته ورغى د جنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د ښمن حمله د اسلام د لښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي د عبد الله بن جبير له امر لاندې د يوه مهم ځاى په ساتلو موظف کړه چه د ښمنو د احتمالى هجوم مخه ونيسي. په دوى باندې ئې ډير تاکيد وکړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريا ليتوب په همدغه ځاى پورې تړلى دى.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد د هغه ځاى ساتنه ئې بى ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبير له يو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوى له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د درې لخوا هجوم راوړ، عبد الله ابن جبير له خپلو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتيدلي و چه د دغه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.

ډير مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابى قميه) د تيرې په شديد ګذار زخمى شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه را پريووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) د وژل کيدو او وازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَيّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خداى بندګانو ماته راشئ زه يم د خداى رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غږ په اورېدو نوې حوصله راپيدا شوه او ډېر شته اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت و پرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېرلږ مسلمانان له ډېر زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وی ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ آل عمران آ:۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تيرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل:
(مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّاْيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعني د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْـنَهُمْ – الشوریٰ آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګاني معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.
په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْـطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له ښنونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَـاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امرکوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، هم دغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوي کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزی کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خاندانې او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډیر مقرب وخوږه دا خبره ئي یاده کړه د خدای رسول (ص) زیات متاثر شو او د منبر په سرئي په خپله خطابه کښي وفرمایل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښي به که شریف د جرم مرتکب شو شرعي حد پري نه جاري کیده او که خوار و غریب به جرم وکړ نو قانون به پري تطبیق شو. د خدای په نامه مي قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پري جاري کوم د پیغمبر دغه وینا پدي اساس وه چه دی د الله تعالی له لوري په موکدو امرونو د عدالت په قایمولو مامورو او دغه ماموریت ډیر مهم او جدي و.

دا آیت شریف:(وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْـــنَكُمُ - سورت الشوری آ:۱۵) پیغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښي د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آیت شریف کښي الله تعالی پیغمبر ته وایي: په هغه څه مسقتیم اوسه چه امر درته شوی ددوی د غوښتنو پیروي مه کوه او ووایه ! ما په هغه کتاب ایمان راوړی چه د خدای له لوري نازل شوی او زه ماموریت لرم چه په تاسو کښي عدل قایم کړم د عدالت قایمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او یوه ایمانی وظیفه ګڼل شویده.

په سوره مایده کښي دا آیت شریف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وایي. اوسئ د خدای د پاره قیام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

د قوم د ښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقویٰ ته نژدی دی.

همدا رنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پیمانه او تله کښي په انصاف کولو او د عدالت په خیال ساتلو مکلف کوي.

په یو بل آیت شریف کښي مسلمانان په وینا او خبرو کولو کښي د عدل او انصاف په رعایت مامور شویدي لکه چه وایي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) یعنی په وینا کښي عدالت کوئ که څه هم محکوم علیه ستاسو خپلوان وي.

په بل آیت شریف کښي وایي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْــرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) یعني په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر یا ستاسو د مور او پلار یا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وایي: (انّ اَحبّ َالنّاس ِالی الله ِیوم َالقیامَة ِواَقربَهُم منهُ مَجلساً اِمامٌ عادِلٌ واِنّ َابغَض َالنّاس ِالی الله ِیوم َالقیامَة ِواَشدّهُم عَذاباً اِمامٌ جابِرٌ-الشیخان والترمذی) یعنی په خلکو کښي خدای ته د قیامت په ورځ ډیر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښي خدای ته ډیر مبغوض د قیامت په ورځ او په شدید عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکا لري.

په اسلام کښي مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.

په هغو موارد و کښي چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکله دفرد دپاره دفکر اوعقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او دحق دظهار اوصحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړیدی نوددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې داحق هرچاته حاصل دی چه اولوالامرته هم دښوچارو توصیه وکړي او دبد وچارو له اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس داسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکرصدیق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وویل:

اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارومتولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه یم اوتاسو غوندې یو شخص یم که زه دحق پیروو م ماسره مرسته وکړئ که مو ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابرکړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداې په لارسم یم که هر کله مې دخدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بیاپه تاسو لازم ندی.

وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وویل: که زه موبې لارې اوکوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یوتن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.

حضرت عمر ډیر خوښ شو او دخدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پریږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب اوهیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه ریږ دیدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې اود حق اوریدلو ډیره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه ده دغنیمت مالونه ویشل دغنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی ځادرونه هم وچه هرچاته یو یو ځادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اوده ځوی عبدالله ته هم یو یو ځادر وړپه برخه شو ، هر کله چه دخلیفه قدوقامت لوړو او یو ځادرئې دلباس دپاره نه رسیده ځوې ئې خپل ځادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی و او دخطبې منبرته وختو خلکوته ئې وویل: (اَیُّهَاالنَّاسُ اِسمَعُوا وَاَطِیعُوا) یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او روا نه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وویل: داالباس دې له کومه کړ ، یو ځادر خوستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده اوبې عدالتی دې کړی.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبدالله ته وویل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضیحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي ، پس له هغه سلمان وویل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.

له دغو مثالونو څخه معلومیږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادوڅومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې دښوتوصیه اوله بدوڅخه دمنع کولوحق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لارکړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبیق څخه داسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کریم دغه حکم یعنی امرپه معروف اونهی له منکرڅخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی اودحق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائې چه دحنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اِعدل یَا مُحَمَّدُ فَاِنَّکَ لَم تَعدِل)یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرارکړه ، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندي دغه راز انتقاد مسلمانانو نبه ونه ګاڼه او غوښتل ئي چه هغه سړی تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئي غمښتل چه د دغسي ويناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحي په اساس وه او چاپړي دانتقاد حق نه درلود.

دعقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پريږدي او اسلامی عقيده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) يعنی جبر او زور په دين کښې نشته په تحقيق سره هدايت او ګمراهی سره بيل شويدي. دهر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقي پاتې کيږي.

په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلوميږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دايماني وظيفي په حيث يو مکلفيت ګڼل کيږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تيرشي مګر خپل مکلفيتونه پريښودی نشي او په وجايبو کښې اهمال يا غفلت جايز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول يو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بيا بيائي توصيه شويده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظيفي په حيث دهر مومن مکلفيت ګڼل کيږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني يوله بله دوستان دي چه يو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئي منع کوي.

په دې وظيفه کښې نارينه او ښځې يو شان ماموريت او مکلفيت لري يعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې يا نارينه ته دښو توصيه وکړي او له بدو چارو څخه ئي راوګرزوي.

دامر معروف معنی يواځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ويلو علاوه دممانعت او مخنيوي معنی پرته ده.

دقرآن کريم دا آيت شريف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت يا ست چه دخلکو دپاره را ايستل شوي ئي دنيکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ يعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آيت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) بايد له تاسو څخه يو جماعت وي چه نيکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامور کړي او له بدو کارونو ئي راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کريم چه دخدای صالح بندګان راښيي نو داسي ئي ستايي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ايمان لري په خدای او دقيامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بيړه کوي په نيکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایي: (مَن رَاٰی منکم مُنکرَاًفلیُغَیّرَهُ بِیَدِه فَمَنّ لم یَستَطِع فَبِلِسَانِه فَمَن لم یَستَطِع فَبِقَلبِه وَهُوَاَضعَفُ الایمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دې منع کړي که دائې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دې کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترینه کرکه وکړي او ډیر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیر له انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډیر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډیر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډیر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسیږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه ښکاره کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسیږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنّ النّاسَ اِذا رَاٰ وُالظّالِمَ فَلَم یَاخُذُوا عَلی یَدِهِ اَوشکَ اَن یَعُمّهُمُ اللهُ بِعِقابٍ) معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

داهم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماًسَلّطَهُ اللهُ عَلَیهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

داهم نبوي حدیث شریف دی: (اُنصُر اَخَاکَ ظَالِماًاَومَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شي.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډیر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یو بل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوې چه مقابلې او مقاتلې ته ووزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ-الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شویده هغوته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله د دوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظالمانو په مقابل کښې ډیرضعیف وي او دمقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کاردي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه دظلم له منلو څخه وژغوري.

دامطب په دې آیت کښې ډیرښه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو(ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وايي په څه حال کښې وئ وايي و مونږضعیفان په ځمکه کښې. وايي آيانه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډیره بده ماویٰ ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت اوصبرکوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او دظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع اوماویٰ ده.

دتجاوز اوتعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وايي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او دبدوسزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا اوقیام دپاره مهم اصل دی اوقصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي اوظلم اوتعدي جواز ولري دفساد مخنیوی نشي کیدی اوامن او امان مختل کیږي.

دچا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا يغتب بعضكم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شویدی چه دظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووايي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

دظلم او ظالم په باب همدغومره بحث داثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي اوپه جدي ډول ئې دظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دانشته چه که چاپه یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ وروړاوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام ردکړیدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خودعفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک دعجز او ناتوانۍ په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوریت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخیستلو قدرت ولري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي اوجانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملګرتیا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډېر اهتمام بیابیا تاکید شوی او ډیر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) اومرسته وکړئ په نیکۍ اوتقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی باید له نورو نه هیڅ راز مرسته ونه سپموي یعني په ښه لاره کښې اوپه ښوچاروکښې.

که څوک په ګناه، تعدي یاتجاوزکښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول اومنع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه حديث شريف کښې راغلي دي: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَّةُ اللّٰهِ تَبَارَکَ وَتَعَالىٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددي حديث شريف لنډ مطلب دادى چه پاک خداى له هغو خلکو څخه بيزاره دى چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سباکړي.
يوبل حديث دى: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلىٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلىٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددي حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او دسربيو قوت لري بايد له هغه چاسره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالي قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامي امت په حقيقت کښې يو جسد دى چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دامطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدى: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِى تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکىٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعىٰ لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمىٰ).
يعنې دمومنانو مثال ددوستۍ، اورحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دى چه ديو غړي په درد او ناراميۍ ټول وجود په درد او ناراميۍ مبتلاکيږي.

بنـــــى آدم اعضــــــاى يکديگرنــــــد	کــــه درآفـــــرنيش زيـــک جوهرنــــد
چـــــو عضــــوى بــــدرد آورد روزگـــــار	دگـــــر عضـــــو هـــــا را نمانـــــد قـــــرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډيره شويده دمال انفاق او صدقه کول يعنې محتاجو او محرومو کسانو سره مالي مرسته او دخداى په لاره کښې مال ښندل دايمان او اسلام ډيرمهم رکن دى چه هم دزکات په صورت په بډايانو فرض دى او هم دخيرات اوصدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډيرلوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو اوغريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث دشتمنو په ذمه ايښودل شوى او يو ديني مکلفيت دى.
دا حديث شريف: (اِنّ فِى المَالِ حَقّاًسِوىٰ الزّکَاتِ- ترمذي)
دامطلب ډيرښه ثابتوي چه سر بيره په زکات او ماسوىٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړي؟
په قرآن کريم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسايل او محروم حق تثبت شويدى.
الله تعالى دمتقيانو او نيکانو په ستاينه کښې وايي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاريات آ:۱۹) ددوى په مالونو کښې دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، يعنې علاوه په زکات ئې دوى ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په يو بل آيت شريف کښې وايي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دي آيت نه دمخه په نورو آيتونو کښې ويل شويدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شايې اړولى او اعراض ئې کړى، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغي جملې نه يو شمير خلک مستثنى کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وايي: او هغوى چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده دسوالګرو او محروم دپاره.
په دي دواړو آيتونو کښې دسائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابنيى چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شريک نه وي او دچا حق ورسره نه وي.
داحق بايد شتمن او بډايان په داسې طريقه اداکړي چه احسان باروول او دتحقيرولو اذيت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه يو داين ته خپل دين اداکوي. داهم دالله تعالى قول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق او صدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله(ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخدای پاک په لار کښي نفقه کړو نو په ځواب کښي ئي داآيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، وو ايه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنې ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او دخوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آيت دحکم لاندي راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئي نفقه کوي د خدای په لار کښي نو زيری ورکړئ ددردناک عذاب.

له دي دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدی شي چه د حاجت دخاوندانو له مرستي نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښي نه شميرل کيږي. هغه کسان چه دکفايت په اندازه څه لري دخيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله به محتاجانو کښي حسابيږي او دنورو تعاون ته اړکيږي. که دغه مرسته وکړي نو بيا دپاک خدای ددي ستاينی وړګرځی چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ -الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئي د ايثار له مخی ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبيل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډير اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو يوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شويده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا -الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهيږي چه خدای بې نيازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئي مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسي ښيي چه خدای ئي پوروړی دی.

رسول الله(ص) ويلی دي: (انّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يَومَ القِيمَةِ يَاابنِ ادَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدنِی ! قَالَ يَارَبّ كَيفَ اَعُودُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قَالَ: اَمَا عَلِمتَ اَنَ عَبدِی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو عدتَهُ لَوَجَدتَنِی عِندَهُ؟ يَاابنِ ادَمَ ! اِستَطعَمتُكَ فَلَم تُطعِمنِی ! قَالَ يَارَبّ وَكَيفَ اُطعِمُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قَالَ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ اِستَطعَمَكَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تُطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذلِكَ عِندِی؟ يَاابنِ ادَمَ اِستَسقَيتُكَ فَلَم تَسقِنِی ! قَالَ يَارَبّ كَيفَ اَسقِيتُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قَالَ اِستَسقَاكَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقِهُ اَمَاعَلِمتَ اَنّكَ لَو سَقَيتَهُ لَوَجَدتَ ذلِكَ عِندِي -رواه مسلم) يعني الله تعالیٰ دقيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتني ته رانغلي. بنيادم وايي اې زما ربه څنګه به پوښتني ته درغلی وای ته رب العلمين يی. خدای ورته وايی: ته خبرنه وی چه زما فلانکی بنده مريض شو او تائي پوښتنه ونکړه آيا نه پوهيدی چه که دهغه پوښتني ته ورغلی وای زه به دي له هغه سره موندلی وای. ای بنيادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنګه مي طعام درکړی وای او ته رب العلمين يي. الله تعالی وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آيا ته نه پوهيدې چه که طعام دي ورکړی وای هغه به دي له ماسره پيدا کړی وای. اې بنيادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنيادم وايي اې ربه څنګه به مي اوبه درکړی وای او ته رب العلمين يی. الله تعالی وايي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تاورنکړې که تاهغه ته اوبه ورکړي وای هغه به دي له ماسره موندلی وای.

ددي حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښي دخدای غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای د شتوخاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآت ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه د قرابت خاوندته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترینه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو څو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه.. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیردی تاسو لره که پوهیږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسّاعی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِفِی سَبِیلِ اللهِ اَو القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراوثواب کارونه ډیردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ:۹۲) یعنی هیڅکله به ونه مومئ دخیرکمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډیروعزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراونیکۍ کمال ته ورسیږي.

که یومعززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دا ځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزدلې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري.

داسلام په ډیرو احکامو کښې دیوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظوردی او دغه منظورپه اجمالي او کلي ډول په دې آیت شریف کښې ډیر ښه ځاي شویدي:

(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ - سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امرکوي په عدل او احسان او دقرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئې اطلاق کیدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دادوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوبنی۔ یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او داتصال رشتې تقویه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونو نه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډیر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ کُربَةً من کُربِ الدُنیَا نَفّسَ اللّٰهُ عَنهُ کُربَةً من کُربِ یَومَ القِیَامَةِ وَمَن یَسّرَعَلی مُعسَرٍ یَسّصرَ اللّٰهُ عَلَیهِ فی الـدُنیَا وَالاخِرَه وَمَـن سَـتَرَ مُسلِمَاًسَـتَرَهُ اللّٰهُ فِـی الـدُنیَا وَالاخِـرَه وَاللّٰهُ فِـی عَـونِ العَبـدِ مَاکَانَ العَبـدُفِی عَـونِ اَخِیـهِ-عَـن ابوهریره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي لـه یـوه مسلمان څخـه ددنیـا لـه غمونـو یـوغم لـرې کـوي خدای لـه هغـه څخـه دقیامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه پـه تنګسـه کښـې وي خدای پـرې پـه دنیـا اوآخرت کښـې اساني راولي.

څوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنیا اواخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه څوک پـه خلکـو کښـې بهترګڼي چه خلکـو تـه ئې ګټه او فایده رسیږي (خَیرُالنّـاسِ مَـن یّنفَـعُ النّـاسَ) پـه یـوه بـل حـدیث شـریف کښـې رسـول الله (ص) وایـي: (اَلمُـؤمِنُ الـذِی یُخَـالِطُ النّـاسَ وَیَصبِرُعَلی اَذَاهُم خَیرُمّنَ الذِی لَایُخَالِطُ النّصاسَ وَلَایَصبِرُعَلی اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحیح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او پـه اذیت ئې صبرنه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصیه په قرآنی آیاتو اونبوی احادیثو کښې ډیره زیاتـه راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو تـرینـه غلط تعبیرونـه کـړي او ویلـی ئـې دي چـه داسـلام دیـن دنـورو ادیـانو پـه شـان داستعمارګرو او استثمار چیـانو ګټـه خپلـو پیروانو ته توصیه کړیده چه دېډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامی ته ئې غاړه کیږدي یعنی په دنیاکښې هر راز بد بختی او بې عدالتی په ځان ومني او اجرئې پـه آخرت کښـې لـه خدایـه وغـواړي. ددوي پـه عقیـده داسـلام دیـن خلـک دجابرانو او ظالمانو اطاعـت تـه رابـولي اوپـه مظلومیـت ئـې قـانع کـوي. حال داچه دوی داسـلام ضد اسلام ګڼلی اود قرآن پـه واضحو اوصـریحو احکـاموئې سـترګې پټـې کـړیـدي. دوی دي تـه نـه دی کتلی چـه حضرت محمـد(ص) اودهغـه خلیفـه ګـانو او نـورو رښـتینو پیروانـو عمـلاً دجـابرانو او ظالمـانو پـه مقابـل کښـې څـه وکـړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئې بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښـې دمقاومت اوثبات معنی لـري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم ا و ظالم په مقابل کښې مو د مومن اومسلمان دریځ دمخه هم څرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور پـه مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَــأْسِ   آ:۱۷۷) دامعنی لـري چه پـه سـختیو، کړاوونو اودجنګ په میدان کښې صبر کوونکی اومیدان نه پریښودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّــابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: پـه تاسو باندي ازمیښت کووا او امتحان درنه اخلوچه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان لـه بې ثباتـه اوغیـر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.

وګورئ !صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اودقهرمانی مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونوکښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډيرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خداى له هغو صابرانو سره دى چه دوى لږ وي خوله ډيرو سره جنګيږي.
صابران هغوته وائي چه شل تنه ئي په دوو سوو تنوبرى مومي. صبر يعنى د ايمان قوت چه اقليت په اكثريت باندى غالب ګرزوى او د اسلام په تاريخ كښې ئي مثالونه كم نه دي په قرآن كښې صبر له عزم سره تړول شوى او د اوالعزمو صفت ګڼل شويدى (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دى چه دصبرمقام او منزلت ډيروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئي ګرزوي.
سره له دې كه څوک دصبر په معنى نه وي پوه شوى يائې ځان نه وي پوه كړى د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام كښې كه صبر د اذيت اوضرر قبلولو په معنى راغلى لكه په تير شوي نبوي حديث كښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلكو سره اختلا ط لري او په اذيت ئي صبر كوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلكو نه ګوښى ګرځى او منزوي كيږي.
په دغسي مواردو كښې د اسلام مطلب دادى چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع كښې ژوند وكړى شي او مو دماغه نه وي. هره جامعه كه هر څومره خواږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچى هم بې نيشه نه وي.
سړى بايد د جامعي د آزار په مقابل كښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلي نه كار واخلي. په مصيبتونو كښې صبر او په خوښيو كښې صبر د اسلامى اخلاقو جز دي چه اجتماعى او بشري ژوند ورته ډير ضرورت لري او بيبخى بى صبره سړى په جامعه كښې ځاى نشي نيولى. اسلام فردته داحق وركوي چه په جامعه كښې تجلى وكړي او خپل فردي حقوق ، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعي نه د بيليدو او ګوښى كيدو اجازه نه وركوي او نه ئي مرورتوب ته پريږدي.
له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعي سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه كوي. فرد او جامعه كه څه هم ظاهرآيو د بل مقابل ګڼل كيږي خو دامقابله دتور او سپين مقابله نه ده. كه څوک وغواړي چه ديوې جامعي نوعيت او كيفيت ځانته معلوم كړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنى د افرادو څنګه والى د جامعي په څرنګوالى كښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو كښې د جامعي جوړښت مهم عامل دى او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.
په همدغه اساس كه څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو كښې ئي كړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام كښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحيثيت وكرامت خاوند دى، ده ته يوازې د ژوند حق نه دى وركړشوى ديت اوعزت لرلو حق هم وركړ شوى او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاًقباحت ګڼل شويدى.
دى دمالكيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دى چه هم فكر كولى شى او هم كاركولى شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاكلو كښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چارو كښې ئي مشوره ارزښت لري.
په اسلامى فقه كښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول وركړشويدى چه كه هريو له دوى څخه يوه كافر ياد كافرانو يوه جماعت ياديوې كلا ياديوه ښارخلكو ته امان وركړي نوبيا هيڅ يو مسلمان له هغوى سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبیا دغه دامان ورکړه ردیدلی شي. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.

دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هرفردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډیرلوړ ښیي چه نظیربه ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښیي او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول اوپه میراث کښې ورته په حق قايليدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځینې حقونه چه اوس په دیموکراسی نظامونوکښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډیرمخه افرادوته ورکړیدی او دانسان مادي اومعنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.

په دغوحقوقوکښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدی اوله ډېرغورنه پکښې کاراخیستل شوی هغه دمالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او دحقوقو مور ورته ویلی شو.

همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفردپه مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږ غوندې په څه پوهيدلی دی د مال لرلو اومال ډیرولوفکراومینې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړیدي.

له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیداکړ اود مال غونډولو اوساتلوپه فکر کښې شو. د مالکیت احساس راپیدا شو او وده ئې وکړه، دمال مینه ورو ورو زیاتیده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وږي کیدې.

مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې دخیراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.

له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او دمالکیت په ضد دمبارزې فکرپیدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکوپه موردکښې دملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسیحی دین مال دبشري جامعي دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.

داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وویل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډیرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خیر اوفضل) یعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظرکښې ونیولې اوعیب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکیت حق ورکړاوهم ئې په دغه حق څه قیودا و شرطونه کیښودل.

اسلام دبشرپه حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې اومال ته ئې دده اړتیا په نظرکښې ونیوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګڼه او حدودئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي اوښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.

دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چه افرادپکښې دجماعت په وکالت دجایز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی دمستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه داصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت: ۷) دترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولی یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت: ۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او دعاریت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کیږی بیا هم یوازې ددوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه دمتقیانو حال بیانیږي نو دمال په برخه کښې دوی په دې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۶) یعنی دوی دهغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله دا چه اسلام دمالونو انحصار په څو محدودو لاسونو کښې بد ګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډیر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت: ۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت درسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، درسول الله (ص) دذی القربی، دیتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کیږي او دا د دې دپاره چه دولت دځوتنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې دمال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډیر د مخه دطبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډیرتېټ و پاس منېځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچا ته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه دشتو خاوندشي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښې دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته اونور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځیر شي هغه پوهیږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې دمردارد ی. دمال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدرکول، تقلب یا داسي نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بندیزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول دقارونیت مخه نیسي. له بلی خوا هغه تشویق او ترغیب چه دخیر واحسان په باب په نبوي احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه دفقیرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام دمسلمانانو اولو الامرته دا حق ورکړی چه دخوارانو او فقیرانو دمړولو او ژوندښه کولو دپاره دضرورت په اندازه دبډایانو مالونه بیوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنیاو سره فقیران دهغوي په مالونو کښې شریک او سهیم کړي څکه یې وویل: (نُطعِمُ المُسلِمِينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتَّى اِذَا لَم تَجِد فِيهِ شَيأً اَدخَلنَا عَلَى كُلّ اَهلِ بَيتٍ مِنَ الاَغنِيَاءِ مِثلَهُم مِنَ المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذَلِكَ حَتَّى يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) یعني مسلمانان به له بیت المال څخه مړوو او چه په بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګېډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکيت په باب داآيت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت: ۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډير تکليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډير غربت په حال کښې مړشو اولاړويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويوشمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډيره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډيريدل.

حضرت علي او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کيږي.

په ډيرونبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونواوخوندونو کښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمن اَغنيَائهِم ورُدّ اِلى فُقَرَائهم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه داسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا ابنَ ادَمَ اِنَّکَ اَن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌّلَکَ –مسلم و ترمذي) يعنی اي بنيادمه ! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَکَيفَ لِى بِذالِکَ؟ قال: هُوَذَاکَ اَوالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان اويا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې داحديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌّ جَايعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَّةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالَى) خلاصه ئې داچه پاک خدای له هغوڅخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعددآيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند اودعيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسيږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی په غندنه کښې يوعلت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقااو دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعي نه هم داپته لګيږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم ډيرخطرونه لري او ډير فسادونه ورسره تړلي دي. داسلام پيشوا حضرت محمد (ص) دمترفينو يعنی دعياشانو او اسوده حالو کورونه (بيوت الشياطين) دشيطانانو کورونه بللي دي چه فتنې اوفسادونه ترې ولاړيږي.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آيات: ۶ او ۷) په تحقيق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووينی. يعنی مال اوثروت دغرور اوسرکشی باعث ګرزي. په بل آيت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشورى آيت: ۲۷) که چيرې خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړي وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف وتبذير څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنى ورکړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو وروڼه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت ئې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان وريښمني جامې نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه د غه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبدالرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وريښمين کميس ئې اغوستی و خليفه دغه کميس له ګريوانه ترلمني پورې څيرې کړ او د دغسی معتبر او ډير شمتن صحابی ځوی ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتو نه سر وغړوي. د همدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاترينه پوښتنه وکړه چه تاته له بيت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمی او بله داوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو بنه شی زما او د زما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه يوتن يم څه چه نورو ته رسيږي ماته به هم رسيږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چه د مجبوريت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پاره پيدا شوه او قحطی له منيځه لاړه. په دغه موده کښې خليفه هم د نورو په شان تيل خواړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه د دنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پريږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قرباني ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او ادارې، د تهذيب او تربيت د پاره دوه وسيلې په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مګر دياتناً منع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو موارد و کښې تشريعي جنبه او توجيهي جنبه يوله بله بيليږي.

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هر مسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاً محکوم کيږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته د احق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئې ملاوتړي، په توجيهی لحاظ هر مسلمان علاوه په زکات دياتناً موظف دی چه د صدقاتو او خيراتو نو له لارې له خپل حاجته زيات مال د خدای په لار کښې مصرف کړي او د خير واحسان نمونه او مثال شي.

توجيهی احکام د تشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقيږی بلکه د اخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او د خاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې بنه اوبد، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګر د جمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او د خولې بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئي نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شميرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونوڅخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائي ډيرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير يادا سې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه ئي کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت اوانسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخې ئي بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئي ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه وړپوري تړلي ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي ياپه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه واو هره شپه به ئي په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته ئي وويل: (.....ولِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقٌ ولِبَدَنِکَ عَلَيکَ حَقٌ ولِزَوجَتِکَ عَلَيکَ حَقٌ.......) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی ته کښيناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ئي خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښينې ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو اوانساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې يومهم اصل دی چه ښه اوبد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.

داسلامي تعليماتو غايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پورې ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښې ئي نقش ډير څرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام رښتياني ممثلين او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعاير، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثيلوي او صعودي سير و حرکت ئې د انسانيت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبيه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ويلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامينيږي او په ټيټو غرونو کښې په ګرزيدو او د غونډيو په ختلو هم سر ته رسيږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتيا او پيشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خيژي او تاريخي ياد ګار پريږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانيت ډيرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نوروته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حيث اخلاقي معيارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتيا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غايه او اغيزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کيږي معنا يې دا نه ده چه دده ټول خويونه او عادتونه دستاينې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلی په حيث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتوئې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډيرو فضايلو او محاسنو سره ډير معايب او نقايص هم لري. د خيروشر، دصلاح او فساد، د پاکۍ او ناپاکۍ متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده. حضرت مسيح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګيز و هلاکو هم دانسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل ئې په وجود کښې داسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سيده د انسان وجود خوله خاوروپيدا دی مګر داورلمبې داوبوڅپې او دهوا طوفانونه پکښې خوندي دي له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې ناپوهی ځان ښيي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسايل او اسباب برابروي ورسره دا تم او هايدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.
که له يوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهۍ مواد او آلات تهيه کوي.
که دانسان ضعيفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې ليوان له عقل نه ئې شيطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پيدا کيږي. عقل دانسان ډيره لويه شتمني او دټولو شتمنيو مور ده چه انسان ته ډير څه ورکوي مګر له دغه دنيائي عقل سره يو بل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړيتوب ښيي او سړی کوي ئې. دا عقل د دين په رڼا کښې پيدا کيږي او له دين څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش عقل له هرچا سره شته او نورحيوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعليم ټولو ته نه دی رسيدلی.
ډېر غوليدلی دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته ئې راټيټوي. ډيرښه پوهيدلی دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته ئې او چتوي يعنی عقل متدين کوي او د دين په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) د هغو متقيانو لارښود دی چه په غيب ايمان ولري (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول د دغه ظاهربين عقل کار ندی او دا عقل هيڅکله مومن کيدلی نشي. دا عقل دجسم او خيټې خدمت ته پيدا دی او دژوند پاللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډيرلوی ارزښت لري او دنيا ئې مرهونه ده مګر دمعقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه ليدل او په څه پوهيدل ديوه بل عقل کاردی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبی عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنیا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کیږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کیږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصیل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصیرت خاوندان پوهیږي چه ځیني سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې دسړي وي مګر سیرت به ئې دسړي نه وي او دشر وفساد جنبه به ئې ډیره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی دانساني فطرت په تشخیص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتني هرهرځای بیانوي او داثرګندوي چه انسان باید داخلاقي تهذیب اونفسي تزکیې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خلیفه دی او داسمان ملکي ورته په سجده پریوتي دي مګر انساني فطرت دملایکوله خولي داسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰)یعنی په ځمکه کښې هغه څوک پیداکوي چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډیرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت داسې معرفي شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعــاً- سورة المعارج آیات ۱۹،۲۰ او ۲۱)

یعني انسان بی صبره، بي ثباته حریص او بخیل پیدا شوی که شرور ورسیده جزع وفزع کوي که خیراو د دنیا مال ئې وموندنو بیاله ډیربخل نه کاراخلي.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډیره شدیده مینه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰) داآیت انسان داسې ممسک ښیي چه که دخدای درحمت خزاني ئې په برخه شي بیاهم ویریږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولي تمامې شي داځکه چه انسان ډیر حریص او ډیر بخیل دی.

٤- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَــى ، أَن رَّآهُ اسْــتَغْنَى -العلق آیات ۶،۷) انسان چه ځان غني ووینې اړومروسرکښې اونافرماني کوي.

۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډیرظالم او ډیر ناشکره بنده دی.

٦-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنی جدل ئې په خټه کښې ګډدی.

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبیاء آیت ۳۷) انسان له بیړي او شتاب نه جوړ دی.

۸-(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرىٰ آیت ۱۱) انسان ډیربي صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّــةِ وَالْخَيْــلِ الْمُسَــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهواني میني بیان شویدی چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اور اوبوته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرايزو اوانساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډیر صحیح تشخیص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کريم کښې دصبرتوصيه بيابيا په مکرر ډول هر هرځاى شويده ددې دپاره نده چه سرى دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسليم شي يا ذلت ته غاړه کيږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي يا دخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بيړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هيڅ موقع پاتې نشي او عاقبت انديشى هيره کړي.
دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلو معنى لري او دتجاوزمخه نيسي نه دا چه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعى اوعمل ته ئې نه پريږدي.
دا راز آيتونه چه انساني فطرت اوفطري غرايز مشخص کوي او ددينې لارښوونو محورئې بللى شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټيون ډير وخت اوډير کارغواړي.
لوى خداى چه د انسان خالق دى او په نفسي وسوسوئې ډيرښه خبردى: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آيت ١۶) انسان په مطلق ډول زيانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنى کوي چه مومنان او دنيک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصيه کوي.
(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دى چه انسان هرګوره په زيان کښې دى مګرهغه کسان ندي په زيان کښې چه ايمان ئې راوړى اوکړي ئې دي نيک کارونه، بيا اوبل ته ئې دحق توصيه کړې او دصبر توصيه ئې کړيده.
دادى دانسان تشخيص او دعلاج نسخه.
داسلام دين دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د رياضت اوعبادت ،د زهد وتقوى، دنفسي او روحي تزکيې او تطهيرپه وسيله کوي او له حرامو څخه ئې پرهيزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دين داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مينځه وړي ځکه وايي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقويه کوي او دتقويې په وسيله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردين دنس اونفس په خوارولو اوضعيفولو دتقوى اوپرهيزګارى له لارې دشهوانى اونفسانى امراضو مخه نيسي يا ورسره مجادله کوي يعنى دنفس اوشيطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه يې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچا چه حيواني قوت زياتيږي — نفس شيطان لره هغومره مغلوبيږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو — په مرښت نشي دا کار په لوږه کيږي

****

کموي روژه غوښتنې شهواني — مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غايه همدغه ده نوځکه — روژه نه نيسي صغيرشيخ فاني

دادى دعلم الابدان او علم الاديان د اساسي فرق يومثال چه مونږ دبدني طب اوديني طب په مغايرت پوهوي او دا يقين راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کريم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آيت٨٢) (قَدْ جَاءَتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ –يونس آيت ٥٧) هيڅکله ئې دبوعلى سينا په شفا کښې نشو موندلى.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاء الصدور دارو ومومي بيا هم نشي کولى چه(مافى الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد يا قلبى قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پيدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسي اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانونه ډیر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډیر زیات دي.
(حُبُّ الدُّنیَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنیَا رَاْسُ کُلِّ خَطِیئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین ئې مخه نیولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دا ایثار دا سې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډیر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل دا سې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن اوټوله شتمني په مکه کښې پریښوده او مدینې ته ئې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پیرزوینه څرګنده کړه یعنی په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډیر یوځای بل ځای وینو او په یو زراوڅوسوه کاله کښې ئې ښې ښنبانې لا ندي محوه شوې چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:

دا هنرندی چه خاوري ځوک سره زر کا   چه زر خاوري کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیې چه خاوري زرکړي او ددنیا شتمني زیاته کړي مګردین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاوري زرکړي او هم زرخاوري کړي. که ځوک لومړی هنر ونلري دوهم هنرئې نه نصیب کیږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاوري کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفوراو مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه نه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې ترلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزې ټینګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړیږي مګرپه دغو لوښو کښې دحیات او به د دین ساقي اچوي اودین دی چه دا خلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونیلي اوریښې تقویه کوي.
که اخلاقي تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډیر زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسیږي.
کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیري اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حیاتي ضرورت لرو او په ډیر ښه ارزښت ورته قایل یو مګر هغه خیرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پیدا کیږي دیني پوهه او دا خلاقو کیمیایي سعادت ته شدید ضرورت لري او بل صابون ورته په کاردی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کینه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مینځه وړي او دهوی ٰوهوس ناولتیا پاکوي.
که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپین والی اوپاکوالی څو لولی. هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مینځل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، د اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډیر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډیره زیاته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دین کښې چه ژوره څیړنه وکړو په نهائي تحلیل کښې دې نتیجې ته رسیږو چه د اسلامی هدایاتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعنې پاکوالی دی.

تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډیره عامه او هم ډیره عمیقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول ئې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کښې دنیاته راغلي دي چه انساني اخلاق ډیر فاسد شوي او انسانیت ډیر ټیټ شوی دی یعنی د دین ډیوه هر وخت په تورتم کښې بله شویده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډیر خیرن شویدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډیرو مرداریو ککړ و او په ډیر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نیولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لونړې ژوندی خښول، ضعیفان غلامول او د حیواناتو په څیر ئې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په د غسې وخت او د غسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئیل امین داوحی راوړه:

(یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آیات ۱-۵.) یعنی له بړستني پاڅیږه خلک له خدایه وویروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پلیدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهیر مکرر امر دا ښیي چه پاکیدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستی په معنیٰ او د پلیدی په معنی استعمالیږي او مفهوم ئې ډیر عام دی.

پیغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشوچه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کیږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لریوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چه د نزول په اعتبار ئې د قرآن کریم مطلع ګڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډیر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۴-۱۵) اول تزکیه او بیا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قدافلح) کښې ډیره راغلي ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسیدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره خوشیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آیتونه دادي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومي او مقصد ته رسيږي چه په لمانځه کښې ويره او تواضع ولري، له بيهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنااو فحشا څخه ځان وساتي، امانت خيانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټينګ وي.
په صورت اعلی کښې چه يوازې تزکيه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ يا او ه شيه وښودل شوه تطبيق ئې پدې شان کيدی شي چه تزکيه ډيره عامه وسعيه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو دلفظ او معنی په اعتبار له تزکيې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکيږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَـــدَقَةً تُطَهِّـــرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آيت ١٠٣) زنا او فحشا هم يومردارعمل دی او ځان ساتل ترينه تزکيه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خيانت کول، عهدماتول ، بيهوده مشغولتيا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکيې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شويدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښيي چه دتزکيې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آيت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا)يوازې دنفس تزکيه دفلاح وسيله ښودل شويده.
په سورت (التغابن) کښې دا آيت شريف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغير هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکيه ئې په برخه وي. همدغه تزکيه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصليږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات -١٧ ١٨) يعني د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهيزګاران چه خپل مال د ځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصيب کيږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُــل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آيت ٣٠) دفلاح ارتباط تزکيې او طهارت سره په قرآنکريم کښې ډير ټينګ ښودل شوی يعني له پليديو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسيدل دي.
پليدي يوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصيت هم د قرآن کريم په حکم (رجس) ګڼل شويدی لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّـــيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آيت ٩١) يعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نيول پليد شيطانی عملونه دي او ځان ساتل ترينه دفلاح موجب دی.
دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ١٥١) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډير وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.
په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډيربښه څرګندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَـيْهِمْ آيَاتِـكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ١٢٩) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوی په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئې پوه کړي او پاکيزه ئې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. د موسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائی چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه د خلکو تزکيه او تطهير د دين کاردی او پيغمبران د همدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه د خلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او د خير و احسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې د انسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کار يعني د نفس تزکيه او د اخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.

د اجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او د زړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول د هغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) ئې د نمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح ئې په سولۍ وخېژاوه.

د خلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بيا هم د جامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين ئې په فنا محکوم کيږي.

يو شخص که هر څومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کيږي.

زمانه چه کارئې تغير راوستل دي د دغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او د نوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشی. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولو العزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کارسرته رسوي.

حضرت محمد (ص) د دغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې ډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ دا ځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډېر ټينګ ايمان درلوداو دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. د خدای کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه د خلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد او ناولي عقايد ئې محوه کړه او سيئات ئې په حسناتو له مينځه يوړل.

کوم امر چه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته د خپل کور د پاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بيائې قرآن کريم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۷-۷۹) د دغه کتاب د نيولو د پاره پاکې منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

دا طهارت د خدای پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

د اهل بيتو له تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو د صالحو اعمالو په اجراکولو د اخلاقو په تهذيب او د نفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

د ديني پوهانو له جملې څخه يو تن (شاه ولی الله) وايي: پيغمبران د اخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم د خالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر د علم او فلسفې معلم نه دی د انسانيت مربي او اخلاقي رهبر دی ځکه د نفس تزکيه او د روح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِأُتَمِمّ مَكَارِمِ الاَخلَاق) الله تعالی هم د ستاینه په خلق عظیم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آیت ۴)
ددې د پاره چه خلک سړي شي او سړیتوب زده کړي باید پیغمبر په خپله د کامل انسانیت مثل اعلی شي او خپل عالي کردار د هغوی دپاره سرمشق وګرځوي یعنې په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دایمان او احسان، دصدق وصفا، دایثار او قرباني او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او داثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول او تربیه کول او دامامت وظیفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندې دډېې په سر یو څه زده کول دومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پیدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښینول او په دماغونو باندې دنوو عقاید و منل دهرڅا کارندی.
یو سړی کولی شی دالفاظو او کلماتو په وسیله خلکو ته دعفت، تقوی او ریاضت مفهوم او معنیٰ توضیح کړي یا مقالې او رسالې پرې ولیکي او کتابونه ترې جوړکړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثیلول ځان خوارول او له نفس و شیطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چاته د اخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه یوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضایل پیدا کوي نوبیا په کار دي چه پخپله ئې هم ولري یعنی اول ئې په ځان کښې پیدا کړي بیائې په نورو کښې دپیدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبیب دبدني امراضو دطبیب په شان نه دی کیدی شي چه د قلبي امراضو طبیب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، یو سود خور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستایي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حیا سړی نورو ته دحیا درس ورکوي دا په خپله لویه بې حیایي ده.
پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامو کړیدی مګر هغه واعظان او ناصحان ئې تهدید کړیدی چه نوروته دنیکی امرکوي او ځانونه یې هیروي:(أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آیت ۴۴) که دغه ایت یو بې لارې سړی له دینه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی ئې شي مګر په سمه لارئې بیولی نشي. خلکو ته دحق توصیه او دصبر توصیه باید له قرآنی ترتیب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی:(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډیرګران کارندی مګر د امرمعروف اهلیت اوصلاحیت په ځان کښې پیدا کول له ګرانو ګران کار دی.
حضرت محمد (ص) چه ډیر عالم ئې په سمه لار وخوځاوه او ډیرعالي اخلاق ئې په خپلو پیروانو کښې پیدا کړه یو مهم علت ئې دا و چه په خپله دکامل انسانیت او خلق عظیم خاوند و او په همدغه حقیقی معجزه ئې عالمونه مسخرکړه.
کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهرخارق العاده امربولي نو دشق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله (ص)عظیم خلق داسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار ترینه نشي کیدی.
ځینې خارق العاده کارونه شته چه دسحر و افسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت ځرګند شوي او دحیرت وړګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا)دنخشب په شا وخوا کښې له یوې څاه نه دسپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلورفرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوریدل کیدی.
دا وسنی علم مطابق دمسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځینې د تعجب او حیرت وړکارونه کیدی شي ددې عصر الوتکې او فضائي بیړۍ هم دسلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړاو انسانیت ئې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزر او څلورسوه کالو کښې ئې خپل اعجاز ساتلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزي په اووشرطونوکښې يو شرط دا دی چه له دعوي سره دې موافقت ولري يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او درسالت يانبوت دليل (معجزه) مې داده چه خاورې زرکومه نو دا کارمعجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوي سره څه ارتباط نلري مګر داچه حضرت محمدصلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو دمثال اعلی په حيث دامامت وړ و ښود او دخلکو په اخلاقي اونفسي حالت کښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده درښتيانۍ ادعاډير ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله درسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې ئې ماته کله (اف) هم ونه ويل څه مې چه کړي نه ئې دي ويلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمی چه ندی کړی بيائې هم داندی ويلی چه ولې دې ونکړ، له يوه خدمتګارسره په لسو کالوکښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائې چه دډيرعلم او تربيت خاوندان هم له خپلوډيروګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونکړی شي چه په لسو کالوکښې ورته (اف)قدرې هم ونه وايي. داکيدی شی چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې اوحلم ډيرعالی مثال قايم کړی حتیٰ چه دخپل ځوی قاتل ياخپل قاتل دمرګ دسلګيوپه وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلواحوالو کښې دغومره ضبط نفس اوپه نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه دحضرت محمد (ص)غاښ مات اومبارک مخ ئې زخمي اوکړم شونو اصحابو د ډير قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول کريم صلی الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو اوښيروکولو دپاره نه يم راغلی بلکه درحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم. (اَللّهُمّ اِهدِ قَومِی فَاِنّهُم لَايَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راوايستله، هغې يهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه دپسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو اوبخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص) کرم اوسخاوت دکيفيت اوکميت په لحاظ ساري نلري، اودخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ويلی شوچه سخاوت نه وايثا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډير لوړ دی.

له خپل ډير مال نه لږ څه نوروته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود او سخابللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې ئې ستاينه شويده: (وَيُـــؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهۏ مګر دا د بيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه ئې در لوده اوهمدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه دډير شخوند او دډير خوند ژوند مردود ګڼي ځکه مترفين او د ناز اونعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن کريم په ډير وضاحت اوصراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت ئې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان ئې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او دغني اوفقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله (ص)دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لکه غليم خپل کورته نه پريښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرځومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو اومستحقينو به ئې ويشل اوتش دقوت لايموت په اندازه ئې ډيرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه ئې بې حسابهۏ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنین په ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم صفوان بن امیه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.
په همدغه ورځ ئې ابوسفیان ته څلوېښت اوقیې سپین زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه اویزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.
دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب اوهشام بن عمرته په دغوبخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته څلوېښت اوښان ورسیدل اوعباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.
ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل اوپه نوروباندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچاته داڅرګندیږي چه په کورکښې ئې داوربشوله ډوډۍ پرته نورڅه نشته اود جنګ زغره یې په یوه یهودي دکورد نفقې دپاره ګروکړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.
دشرک اوبت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف اویوله بله مخالف قبایل چه لوښي بهٔ ئې ژوندي خښولې او ابوجهل ئې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحید په یوه کلمه راغونډول او یوداسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپورکړي اودجهان دین اوآئین بدل کړي که معجزه نه وي نوڅه بهٔ وي؟
دا منوچه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډیرپیدا شوي چه خپل پریوتې اوبې نام ونشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نوروقهرآمنلې ده مګر دیوه ملت معنوي اوروحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول دچنګیزاو هلاکو، داسکندر او ناپلیون کارنه دی.
حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشي ښودلی.
په زور او قوت ډیرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول اوضعفیانو مرسته که څه هم دخیرو احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خوغلامان اوضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي دنیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيد بن حارثه:

درسول الله(ص) په موالیوکښي زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجي غلام و چه رسول الله(ص) تـه ئي بخښلی و. رسول الله(ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئي وګڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه داآيت: (اُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کله چه دزيد پلار حارثه او تره ئي کعب دزيد په لټون مکي ته راغلل او دی ئي له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نـه ئي خواهش وکړچه زيـد دوی تـه وسپاري حضرت محمد (ص) وويل کـه زيد لـه تاسو سره ځي هيڅوک ئي مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښينښوده او رسول الله(ص) ئي ترهرڅه بهتر وګڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نـه ګڼل او دکفائت لـه نعمتـه محروم و.

دموالیو له جملي څخه هيڅچا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خور يا لور پـه نکاح کړي او دهغوی اشرافيت تـه صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدي کار ډير سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه ئي له مينځه وړل يوازي تقوی اونيک عمل ئي دفضيلت معيار ګڼه اوبس. ځکه ئي دخپلي ترور لور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت ئي مات کړ. داکار په هغه وخت کښي له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزي نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس بـه هم پـه امريکا غوندي ازاد اومترقي هيواد کښي څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکي سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښي دغه تبعيض او امتيـاز لـه مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځي او ميړه ترمينځ پـه کـاردی اوپـه نفسياتي کيفيـاتو پـوري تعلق لـري د زيد او زينبي تـرمينځ موجودنـه وه ځکـه دغـه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبي دپريښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ځرګنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندي کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله(ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانتـه پـه نکاح کـړه چه پـه دغـه وسيله دهغي پـه زخمي زړه ډيره ښـه پټـۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو تـه ئي ورکړاو ددغـه کار عار ئي لـه مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله(ص) دري زره مسلمانان د موتـه بنارته چه پـه شام پوري مربوط ؤ دغزا دپاره ليږل او دا دمسلمانانولومړی جنـګ و چـه دهجـرت پـه اتـم کـال د روم دقيصـر لـه اميـر اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله(ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دي لښکر کښي جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجهه ورور او د پيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالدبن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت ئي درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله(ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا تـه ئي ليږه پدي لښکرکښي مهاجرين او انصارپه ډيرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښي حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندي لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندي و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښي لـه (١٧) کالونه زيات نـه و ددغسي نوي ځلمي لاس لاندي دغه راز مهم اشخاص پـه اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيي ډيرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډيرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الويت حق لرونکي ديته حاضر شي چه داسلام دخدمت دپاره دموالیو له جملی څخه له ځانه ډير کشر سړی په مشرتوب ومني او د هيڅ رازکسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نوڅه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمريضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه وموندہ او حضرت ابوبکر (رض) داسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامی چارو ډير زيات مصروف واو ډير مشکلات ئې په مخکښې و بيا ئې هم درسول الله (ص) په امر کښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه ئې داسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينی نه دباندې پياده روان ؤ.او اسامة په آس سپور و ، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دی له آس څخه کوزيږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزيږې او نه به زه سپريږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډير احتياج درلود او هغه بې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه ئې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پريږدې ښومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې ئې درلود او په ډيرقوي ايمان ئې دهغوی نفسي او شعوري حالت بيخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

داسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده ، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هيڅ تغير پيښ نه شو کړی او ځنګه چه و هغسې و ، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرويوڅه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي اوخلک ئې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال اوشان وشوکت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډير اقتدارسره بياهم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولې په خپله دی خو لا پريږده هماغه وړوکی کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده اوکله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي ا و دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و ئې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفه وفات کيده نو امر ئې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.
حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ کښې ديوې ضعيفې کونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دكسرى او قيصر دوه لوئي امپراطورى ئي له اغيزي لاندي شوي او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت كښي لـه حده زيات غني و بيا هم ده خپل نفس ددنيا لـه خوندونو او نعمتونو محروم كړى و او ژوندئي ډير فقيرانه و يوازې دانه چه مادي عيش اولذت ئي په ځان حرام كړى و بلكه معنوي او احساسي لذتونه ئي هم په نفس درولي و.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئي د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشك په شاكړى و چه خلكو ورته په حيرت او تعجب كتل، دده ځوى چه په مخه ورغى نو د انكار په ډول ئي ورته وويل: دا څه كوې؟ خليفه ځواب وركړ، نفس ته مي عجب او غرور پيدا شوى غوارم چه ذليل او حقير ئي كړم.

همدغه خليفه چه دحج دفريضي په اداكولو كښي ئي له خپلو ملگرو سره شپاړس ديناره مصرف كړي و دتاسف په ډول ئي وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځي دوه درهمه لـه بيت المال څخه اخلي او په قوت لايموت قناعت كوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيرى وگڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختگيري يوازې په ځان باندي وه او خپلو عمالوته ئي كافي معاشونه وركول مثلا عمار بن ياسر دكوفي والي ته ئي په مياشت كښي شپږ سوه درهمه وركول اود ورځي نيم پسه له څه اوړو سره همدارنگه عبدالله ابن مسعود ته ئي يوسل درهمه او د ورځي ديوه پسه څلورمه برخه وركوله، عثمان ابن حنيف تـه يوسل اوپنځوس درهمه او په ورځ كښي د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامى روحيي په بنا داسياست ډيرښه عملي كاوه چه صالح اشخاص او دتقوى خاوندان ئي كه موالى هم و له هغو قريشونه ډيرښه گڼل چه اسلامى پايه به ئي ټيټه وه او وضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئي عمار بن ياسر چه دمواليو له جملي څخه و دكوفي والي كړى و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه كښي ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوى سره صهيب اوبلال هم چه دمواليوله جملي څخه و دخليفه دليدو په انتظار كښي شريك و، خليفه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسي منتظرپاتى شو، دابوسفيان پزه لـه ډير قهره وپړسيده اوپه ډيرتاثر ئي وويل: داسي ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل كيږي او مونږ په دروازه كښي ولاړ پاتي كيږو.

دحضرت عمر (رض) دغه كار تصادفي ياغير ارادي نه و هغه پدي ډيرښه پوهيده چه داكار دقريشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفيان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مگر اسلامي روحيه اوديني مقدسه غايه په ده حاكمه وه او ځان ئي اخلاقاً او ديانتاً مجبور گڼه چه همدغسي وكړي.

دقرآن كريم په سورت قصص كښي دفرعون او هامان په مقابل كښي دضعيفانو اوناتوانوخلكو دقوي كولو او دهغوى دخوارولو اوذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرگندوي چه ترجمه ئي داده: غوښتل موچه دځمكي له ضعيفانو سره احسان وكړو او پيشوايان ئي وگرزوو، دځمكي وارثان او صاحبان ئي كړو، فرعون وهامان او ددوى لښكر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوى ترينه حذر كاوه.

دادى دخداى هغه قانون چه قرآن ئي بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخى سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډيرښه تشخيص كړى و او دخپلي خط مشي اصلي مرام ئي بالله.

يووخت عمرابن الخطاب په مكه كښي وليدل چه دقريشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتگاران ورتـه ولاړ دي ځكه ئي په قهر وويل: (مَالِقَومٍ يَستَأثِرُونَ عَلى خُدّامِهِم) يعنى نه ښايي چه يو قوم ځان له خادمانو نه غوره وگڼي، بيائي خدمتگاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ كښينول او دغه امتيازئي مردود وگاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خليفه چه په عسفان نومی ځای کښې ئي دمکي عامل اوپه اوسنی اصطلاح والي (نافع ابن حارث) وليد پوښتنه ئي تري وکړه چه دخپل قايمقام دي څوک پريښود هغه وويل: ابن ابزي مې پريښود. خليفه بيا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وويل: زمونږ له مواليو څخه يو تن.
عمر (رض) وويل: مولی دي خپل خليفه پرې ايښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرايضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وويل: ايا زمونږ پيغمبر دا ندي ويلي: (اِنّ اللّهَ يَرفعُ بِهذَا الكِتَابِ اَقوَاماً وَيَضَعُ بِهِ اٰخَرِينَ) يعنی پاک خدای ددي کتاب (قرآن) په وسيله قومونه لوړوي او نور راټيټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل ئي چه د ابن ابزي په مزيت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولي عماربن ياسر د کوفي والي کاوه او ولي به ئي صهيب او بلال له ابو سفيان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بلکه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک د خلافت دپاره مناسب وي او د شوری په غړو کښې درته کوم يو ډير ورمعلوميږي.
ده وويل: (لَو كَانَ سَالِمٌ مَولى اَبِى حُذَيفَة حَيّاً لَوَلّيتُهُ) که سالم د ابی حذيفة مولی ژوندی وای ما به ورګمارلی و. د شوری غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبير، عبد الرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبد الله بن عمر يعنی دده خپل زوی چه د رايي حق ئي ورکړي نه و مګر په شوری کښې ئي شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطايا په دي اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زياته ده او په څومره غزاګانو کښې ئي له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئي د اسامة بن زيد په حق کښې ماته کړه څکه چه هغه ته ئي څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبد الله ابن عمر ته ئي دري زره درهمه ټاکلي و. عبد الله د اعتراض په ډول وويل: زه په ډيرو غزاګانو کښې شامل شوی يم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زياته ده مګر د هغه معاش ډير او زما لږ دی. حضرت عمر وويل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډير ګران و او پلار ئي هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خليفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربيه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډيرو عظيمو فتوحاتو له برکته د ډيرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عياشي او تن آسايي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مينه پيدا کوي او غفلت زياتوي. څوک چه په دنيا پوري زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې ئي بدلون راځي او روحاني تعلقات ئي کميږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هيوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامياب و مګر له دغو کاميابيو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مينه را ژوندی شوي وه حرص وهوس غځونی شروع کړې وي، امويانو د موروثي سلطنت خوبونه ليدل او ځانونه ئي د سبا ورځي دپاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پيدا شوي و، سياسي رشوتونه رايج شوه او د ضمير خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتني ئي ردولي. ده په موقت ډول هم ديوي وسيلي په حيث مسلک له سياست څخه نه قربانا وه او د اخلاقي انحراف په بيه يې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله. دی په دي پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص د هغه چا ملګري کيږي چه د دوی ضميرونه په پيسو رانيسي يائي اقلاً په وعدو وخوشحالوي مګر ده دا کار نه کاوه او سمه لاره ئي نه پريښوده هيڅ چا ته ئي بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئي څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده وروړ عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئې غوڅه شي نوده امام حسن ته وویل: زمابرخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه. د سیاست تقاضاهمدغه وه چه وروړ له وروړ نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې د سیاسي مصلحت دپاره ولګوي.

حضرت علی به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.

دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالی ـ شي.

ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه اووسیله ئې غلبه حاصلوله.

یومصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.

علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اودیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئې لرل.

همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پیدا شي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود اونتیجه ئې داشوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.

درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفي والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعوکښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتوته کنځلې وکړي اوفحش ووایي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نوپه ډیرې بې رحمی ـ به وژل کیده حال داچه قرآن په ډیرصراحت خپل پیروان له کنځلونه ډیرسخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).

زیاد ابن ابیه دکوفي والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابوسفیان سره بې نکاح شپې تیرولې اورسمي میړه ئې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلارئې نه درلوده.

ده د دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره ګډ شي او دهغه وروړ وبلل شي په رسمي محفل کښې ئې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان څوی دی او دخپلې مورله رسمي اوقانوني میړه څخه ندی پیدا شوی او داد اخلاقي انحطاط ډیربرجسته مثال دی.

درسول الله (ص) ډیرګران لمسی امام حسین(رض) دزیاد ابن ابیه په امر له اویا تنو ډیرو نژدوخپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډیرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.

دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئې دخپل سر په سودا په ډیرې ایمانداری، اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډیرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډیروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.

د اسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو یوطغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شومګر دغو ټولو شوموحوادثوونکړی شوه چه د اسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي اود اسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ او څاروي ئې پکښې وڅرول مګرله خاورولاندې نیلې ریښې ئې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډیرښه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزیز د حضرت عمربن خطاب ډیرښه پیروګڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبدالعزيز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئې په ډېر ښه شان تمثیل کړه.
کله چه دده دخلافت په نامه دسلطنت واګې په لاس کښېږي ونيولې منبرته وخوت اودا سې ئې وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښېږي له ازمیښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسو هم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو ای اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بيا خلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه دخالق په معصيت کښېږي وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدايه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبيا زما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزيز سمدلاسه دتيرو مظالمو په ردولو کښېږي اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه ميراث پريښى وه هغه ئې دمسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وايستله، کومې ځمکې چه يو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پريښودې يوازې يو کاريزئې چه په سويدا کښېږي په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښېږي ئې يوسل اوپنځوس دیناره کله لږکم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعنی له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبدالعزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قيمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبرو کښېږي هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسيږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښېږي نشوياتي کيدی.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اودې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزيز وفات شو او يزيد ابن عبدالملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: ما دعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلى الله عليه وسلم دخپل سيرت اوعمل په وسيله په خپلو پيروانو کښېږي پيدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډير ګران و او ايمان يې پرې راوړی وپه ورځنې ژوند کښېږي ځانته په کوم شخصی امتيازنه وقايل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئې دده په اصحابو او دهغوی په وسيله په تابعينو او تبع تابعينو کښېږي ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښېږي ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حيثيت اوماهيت لري.
دااغيزه کله لږ او کله ډيره داسلام په نخبه اشخاصو کښېږي دکامل انسانيت مظهر بللی شوچه ځينې نور مثالونه ئې دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبيده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبيده ډير لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پيغمبر (ص) ملګری شوچه دمسلمانانو شمير لاڅلويښتوتنو ته نه و رسيدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.

رسول الله(ص) دی په ډيرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شميرلی و او د امين الامة لقب ئي ورکړي ؤ.

دغه جليل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صديق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن وليد مقرر کړاو ده ته ئي وليکل زه په دې ښه پوه يم چه ته په ديني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل يې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت اوزيرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې اميرکړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئي سرمه غړوه.

ابو عبيده چه دنبوي اخلاقو په پيروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه يې بل مقصد نه درلوده په ډيري خوښۍ ئي دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې دخدای د پاره جنګيده ، حسد اورقابت په ده باندې څه بری ونه موند يعنې دی غالب اونفس وشيطان مغلوب و ، همدغه حقيقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لښکر د قايد په حيث په عمواس کښې ؤ او هلته ډيره سخته وبا ولګيده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امين الامة (ابو عبيده) وويريده ځکه يې يو خط ورو ليږه چه مضمون ئي داؤ:

((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبري درسره وکړم ته د خط له رسيدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).

ابو عبيده چه خط ولوست پوه شو چه خليفه دی دخه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئي په جواب کښې خليفه ته وليکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر يو تن يم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډير خوښ يم چه دوی سره دخدای امر او قضاته منتظر اوسم، اميد دی چه اميرالمومنين ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کيدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډير عسکري قوماندانان د محاربي په ميدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابو عبيده دغه ثبات اوپه دغسې حال کښې دخليفه د امرله تعميل نه معذرت غوښتل ډير قوي ايمان او قضاوقدر ته کامل تسليم غواړي. کيدی شي چه ډير توريالي اشخاص هم چه له ويستلو تورو څخه نه ويريږي له وبا څخه وويريږي او ددولت دمشر دغه راز له لوريني ډک امرپه ډيره بيړه ومني او شکرونه ئي اداکړي.

خالد بن وليد:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هيڅکله ئي شکست نه وخوړلی او د جنګ په چارو کښې دعزم وتدبير او ډير مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر وقوماندان و چه دوهم خليفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئي ابو عبيده بن جراح دلښکرو مشرو ټاکه نوبيا خالد ديوه سپاهي په حيث د ابو عبيده له قيادت لاندې ددين د اعتلاد پاره هماغسې جنګيده او دمقام ومنزلت دغه ظاهري تنزيل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.

د خالد هغه حيرانوونکي فتوحات چه د جنګ په ميدانونو کښې ئي په برخه شوي و او ده ته ئي ديوه لوی قهرمان حيثيت ورکړی ښائي چه د تاريخ په اوږدو کښې د نورو هم نصيب شوی وي مګر دنفسي اغيزو او د انساني غرايزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بريالیتوب ډير نادر او نايابه دی.

امام ابو حنيفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت اوراستکاری، دتقوی اوپرهيزګاری يوښه مثال ددغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معيشت دتامين دپاره دتجارت پيشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و ، یو ځل امام ابوحنیفه یو څه کالي د پلورلو د پاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئي وکړ چه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچائي چه خرخوي باید اول ورته دعیب یادونه وکړي او بیائي پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئي هیر کړه ، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش ، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئي امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دي له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هیرمی شوه ، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئي وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هر څه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئي له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئي صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئي درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئي څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئي په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئي په څلورسوه واخیسته اولاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئي تري وکړه چه چپنه دي په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه ، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئي بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئي بیرته ورکړې او خپل وراره ئي ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیاتکرارنشي.

ابوبلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادوني وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله څو تنو خوارجو سره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئي ډیرخوند ورکاوه ځکه ئي اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي اوکله کله به ئي د ورځې هم رخصت ورکاوه ، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډیره بیړه ئي ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي ، ابوبلال چه دبندیوان د احسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځیني ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئي ده ته ډیرګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئي په خپلو مینځو کښې وکړ چه دظلم اوتیري مخه به نیسی ، عدل او صلاح ته به خلک رابولي ، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلویښتو تنو دوه زره تنوته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډیر زیات وراټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شویعنی لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډیر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شوچه دمازدیګر لمونځ قضا کیږي ځکه ئي پیشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بیاپیل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښي یا ډیره چالاکي وکړه یاد اچه لمونځ ئي قطع کړ او جنګ ئي په داسي حال کښي شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئي په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئي لمونځ پرینښود او ادامه ئي ورکړه ځکه څوک په قیام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهیدان شوه او په دغه ډول ځلورزه لښکر په څلویښتو تنو بریالی شو.
دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښي وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسیاست او اداري په ډګر کښي لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښي لکه ابوعبیده اوخالد ممتاز شخصیتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسایلو کښي ئي خپلو پیروانوته دصداقت او ایمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښي ئي علي اوحسین ابراهیمي قرباني ته تیار کړه او دابوبلال دکارنامو په شان ډیري حیرانوونکي کارنامي ئي تاریخ ته وسپارلي.
دصدراسلام نیکان او صالحان به پریږدو ګنهګاران به ئي وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربیې پري څه اثرکړی و؟
په اصحابو اولومړنیو مسلمانانو کښي هم ځیني کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شویدي مګر خپله پټه ګناه ئي دخپل ضمیر اووجدان په حکم ښکاره کړیده او هغه جزائي دځان دپاره غوښتي ده چه اسلام ورته ټاکلي وه.
په دغه جمله کښي دماعز ابن مالک قصه ډیره مشهوره ده. بریده روایت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله(ص)ته راغی اووئي ویل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمایل: لاړشه ! له خدایه بخښنه وغواړه او تایب شه ! ماعز ولاړ اولږه شیبه وروسته بیا راغی اوهماغه څه ئي بیاوویل: رسول الله(ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پیداکړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بیا راغی او د(تطهیر) مطالبه ئي وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته داخل وفرمایل: له کومي ګناه نه دي پاک کړم ماعز وویل له زناڅخه پیغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وویل شوه نه مجنون نه دی بیائي تپوس وکړ آیا شراب ئي څکلي دي؟ یوتن ورنږدي شو او ویې ویل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بیاپه زنا اقرار وکړنو رسول الله صلی الله علیه وسلم د رجم حدپري جاري کړاو دماعز ژوند ختم شو.
دوه یادري ورځي وروسته رسول الله(ص) وفرمایل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسي تایب شوچه که توبه ئي په ټول امت تقسیم شي ګنجایش لري، تردي وروسته یوه ښځه راغله هغي هم له رسول الله(ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پیغمبر ورته داستغفار اوتوبي توصیه وکړه، هغي وویل ماهم دماعز په شان ردوئي زه له زناڅخه حامله شوي یم.
رسول الله(ص) ورته وویل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئي دانصارویوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئي وساتي، کله چه دښځي اولاد وشو هغه سړی راغی اودحمل د وضع اطلاع ئي ورکړه، رسول الله (ص) وفرمایل اوس ئي نه رجم کووچه اولادئي صغیر پاتي کیږي اوڅوک نشته چه شودي ورکړي. دانصارو له جملي څخه یوتن پاڅیده اودطفل درضاعت مصرف ئي په غاړه واخیست پس له هغه رسول الله(ص) د رجم حکم صادر کړ او دغي ښځي هم خپله ګناه پخپلو وینو ووینځله.
ماعز ابن مالک اودغي ښځي ته دخپلي ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دي دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئي دغه جزا دځان دپاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام اوایمان په دوی کښي پیداکړی و په دوی حاکم او شرعي حدئي پري جاري کاوه.
داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلومیږي. اسلام، اخلاق اوتصوف یوله بله معنوي تړون لري اویوبحث بل ته منتهی کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دین ته په مادي نظرګوري او د اقتصادي ایجاباتو اوضرورتونو مولودئي ګڼي وايي: دین په دوهمه مرحله کښې یعنې کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کیږي اوتخذیري حالت پیدا کوي نوتصوف ترې جوړیږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف د اسلام ددین منحرف اومحذر شوی شکل دی.
ځیني وائي تصوف د سامي دین یعني اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور اوفشارپه دوی باندې اسلام تحمیل کړي او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځیني کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځیني ئي له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئي له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړۍ مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه و سلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد اوریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل اونفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترینه انکارنشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې د اسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجزکړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځیني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو اومذاهبو رنګ ئې واخیست اومسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیاهم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص اوتمیزکیدی شي او د دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډیرو صالحو اومصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه د علم ومعنی او د روحانیت سطحه ئې ډیره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې اومرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول اوحج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا د دین ظاهري شکل اوصورت دی چه د اسلام ارکان بلل کیږي.
ایمان چه د دین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدرباور لرل دي.
احسان چه د دین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو اوپه خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه اوهرحال کښې ئې حاضراوناظروګڼي چه مراقبة الله هم ورته وايي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئي له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:
(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندرَسُول الله (ص) ذاتَ یَومٍ اذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدیدُ بَیَاضِ الثّیَاب شَدیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَایُرٰی عَلَیه اَثرُ السَفَرِولَایَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌحَتیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلیٰ رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلیٰ فَخذَیهِ وَقَال: یَامُحَمدُ ! اَخبِرنی عَنِ الاسلام فقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لا الهَ الا اللهُ واَنّ مُحَمَدً رَسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصَّلوٰةَ وَ تُؤتِی الزَکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجّ البَیتَ اِن اِستَطَعتَ اِلَیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ! فَعَجِبنَالَهُ یَسَالُهُ وَیُصَدّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الایمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلائکتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ، مِنَ بِالقَدرِ خَیرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ: صَدَقتَ !
قالَ: فَاخبرنی عَنِ الاحسَانِ ؟
قالَ: ان تَعبُدَ اللہَ کَانکَ تَراہُ فَاِن لم تَکُن تَرَاہُ فَانَہُ یَراکَ.
قالَ: فَاخبرنی عَنِ السَاعَۃِ؟
قالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قالَ: اخبرنی عَن اَمَاراتِهَا ؟
قالَ: ان تَلِدَ الامَۃُ رَبّتَهَا وَاَن تَرَی الحُفَاۃَ العَرَاۃَ العَالَۃَ رُعَاۃَ الشاءِ یَتَطاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ انطَلَقَ... ! فَلَبِثتُ مَلیّاً ثُم
قالَ یَا عُمَر ! اتَدرِی مَنِ السَایِلُ؟
قُلتُ: اللہُ وَرَسُولُہُ اَعلَمُ.
قالَ: انَہُ جبریلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !

يعني مونږ يوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښي ناست وچه يو سړی راغی جامې ئې ډيرې سپينې وې ويښتان ئې ډير تور و د سفر گرد او اثرپې نه ليدل کيده. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبرته مخامخ کيناست زنگنونه ئې د هغه په زنگنو ولگول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښيښودل او ويې ويل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دي چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُ اَن لا الٰهَ اِلا اللہَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ اللہ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونيسې او د بيت الله حج وکړې که دلاري توان ئې ولري.
هغه وويل: صدقت رښتيا دي وويل.
مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصديق. بيائې وويل له ايمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان دا دی چه الله او د هغه په ملايکو، پيغمبرانو او د آخرت په ورځ ايمان راوړې او د قدر په خير و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وويل.
بيائې وويل: له احسانه می خبرکړه.
رسول الله (ص) وفرمايل احسان دا دی چه د خدای بندگي داسې وکړې لکه چه ته ئې وينې او که ئې نه وينې نو هغه خو دې ويني. هغه وويل: له قيامته می خبرکړه.
پيغمبروويل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زيات عالم نه دی.
هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله باداره وزيږوي او چه ووينی پښې ابل، بربنډ، اړ، ميږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زياتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ او له يو څه درنگ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره ! پوهيدې چه سايل څوک و ؟
ما وويل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسو ته راغی چه دين مو درزده کړي.
له دې حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او د غه درې درجې يا مرحلې ئې را په گوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارومرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مگر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.
داسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مگر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوی ئې خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.
ددين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيبه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طریقت د ضمایرو د اصلاح د پاره او حقیقت د سرایرو د اصلاح د پاره.
لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.
علم هم د صوفیانو په نظر کښې په دوو ډولو دی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعنې د ځان غوندې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهرې وسیلې او واسطې د خدای له لورې د عبادات او ذکر و فکر له لارې د چا په نصیب شي.
د وراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالَم یَعلَم) په دې حدیث کښې ویل شویدی څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث د هغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شویدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آیت ۶۵) دا علم د خضر علیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړشوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی و چه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړ چه د ټولو د پاره دی کله چه شریعت تقرر ومونده نو بیائې حقیقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته وشو چه پیغمبر ته ډیر نژدې و او له کوچنیتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
د رسول الله (ص) په اصحابو کښې یو شمیر داسې کسان وچه اهل سرګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دي سلسله ئې بالاخر. حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحلقه دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړی مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او د دوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سرهم شامل و.
د اهل سرله جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و او پخپله له ده څخه روایت شویدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة! ماته ووایه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه؟ دی وایي ما ورته وویل: اې امیرالمومنینه! په تا کښې څه نفاق نشته.
بله دا چه کوم وخت دا آیت د عبیدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډیر احتیاط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضور نه درلود، د جنازې لمونځ به ئې نه کاوه، دا ځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلي و او په همدغه وجه په صاحب السر ملقب و.
وایې چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې د لومړی شخص په حیث پیژندل شویدی د غه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه او په بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چا پوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نورو به له رسول الله (ص) څخه د خیر پوښتنه کوله او ما به د شر تپوس کاوه چه شر څه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر ونه پیژندل شي خیر نه پیژندل کیږي. تصوف او د حقیقت پوهه همدغه د سرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم او نظر په قرآنی آیتونو او نبوي احادیثو کښې دوه جنبې ویني یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع او بلی ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن او سنت یو ځای شریعت بیانوی او بل ځای حقیقت یا بالعکس.
کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله (ص) ئې په توضیح او بیان ماموردی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن داآیت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله (ص) داقول: (لَن يَدخُلَ اَحَدَكُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
یعني ستاسو هیڅ یو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه د شریعت لاربنودنه هغه او د حقیقت داده.

همدارنګه داآیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ الدهر آیت ۳۰) تحقیقی خوا لري او داحدیث: (اِذاهَمّ اَحَدَکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګې ولري یوه د شریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتي کیږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف او طریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوا مخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین او داسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آیت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډیر وضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کاردی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنورو فهم ډیر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقې خاوند وایي ترڅو سړی داعقیده پیدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښې نه حسابیږي.
سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. ځنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحید دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په دې ډول تغیر موندلی دی.
۱- بې خدایه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښې)
کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله او نبوي احادیثو کښې کړیدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړې او نه ئې ورته پام شویدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احادیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دینه علاوه نور مفاهیم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په یوه حدیث کښې راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو یا اویا بطنو پورې. دا یت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې یو کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانونه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فان لم تفهم المَعَانی کَذَالکَ فليسَ لکَ نَصيبٌ مِنَ القُرآنِ الّا فی قُشُورِه کَمَاليسَ لِلبَهِيمَةِ نَصِيبُ مِنَ البُرِالّا في قشره)

څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

ما ز قرآن مغز را برداشتیم   پوست را با دیگران بگذاشتیم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروی وړګڼي يوازې دفرايضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډير لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوی الله نه پاک ساتي.

وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفي (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتني وکړم. امام شافعي ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ١١١).

دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. داحسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو دطريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسد ه شوه.

يو فقيه په اسلامي احکاموکښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي اوحال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي اوپه دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاًجايز نه دي، دفقيه اوصوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلوله ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي اودخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد ،جنس جايدادونه ئې لرل اويوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګرداسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي اومعمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعني دسرو اوسپينو ذخيره کول او زياته بډائي ناروا ګڼله اوپه دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ویل چه له څلورزرو درهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زیات په کنز کښې حسابیږي. سلمان فارسي هم چه څه له بیت المال څخه اخیستل هغه ئې ټول د خدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پیدا کوله. ده هم په کور کښې د کال له خرڅ نه زیات څه نه ساتل. صوفیان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ویشل شویدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقیدې پکښې پیدا شویدي.

ځینې په فرعي مسایلو کښې غلط شوي او ځینې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شویدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او یو نیم ئې لا د کفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړیدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفیانو ډیر شدید مخالفین دي.

امام فخر رازي د صوفیانو ځینو فرقو ته بدوائی. مګر اصحاب حقیقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځینې نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرایني صوفیان عموماًښه ګڼي او په ډیر ښه نظر ورته ګوري ځینو خبروته ئې ښه تاویلونه پیدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائې ډیر صوفیان غولیدلي او لاره ئې ورکه کړیده ابو الحسن شاذلي هم ویلي دي زمونږ په طریقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډیر دي.

ابو نصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطۍ په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مینځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ویل کیږي بیا هغه غلطۍ ښیی چه په اصولو کښې پیښې شویدي او د ضلالت موجب ګرزیدلي دي لکه:

۱- د عبودیت او حریت په معنی کښې غلطیدل. ځینې لار ورکي صوفیان داسې پوه شویدي چه ترڅو د خدای او د بنده ترمینځ د عبودیت او بندګۍ رابطه قایمه وي عبد او بنده ورته ویل کیږي کله چه خدای ته وصل شي نو بیا حر او آزاد بلل کیږي او عبودیت له مینځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولایت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه ولیان چه دوی ئې مریدان او پیروان دي له انبیاو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلولیه فرقه پدې عقیده ده چه الله تعالی ځینې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي د هغه بشري جنبه له مینځه ځي او د ربوبیت شان او مقام و منزلت پیدا کوي. دوی په دغه عقیده کښې دومره غلو کړیده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او انالحق ئې ویلی دی.

۴- ځینې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسیدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هیڅ اختیار نه قایلیږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غیر اختیاري ګڼي هیڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرامئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلي نیلي او ریښې یو له بله سره وتړلي.

وائي بایزید بسطامي (ابو یزید طیفور بن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او د هغه ویناوو (لاَ آلِهَ الا انَا فاعبُدُونی سُبحَانِی مَا اعظم شانِی) ځینې صوفیان د شریعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قايل ندي او داسي فکرکوي چه شرع حق ته درسيدو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نوبيا وسيلي ته څه حاجت نه پاتي کيږي.

مولانا جلال الدين بلخي هم دمثنوي په دريم دفتر کښي دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او ديوه عاشق داستان رانقلوي چه خپلي معشوقي ته رسيږي او په وصل کښي ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران اوفراق کښي ئي دهغي په مدح کښي ويلي او دخپل عجز اونياز او اشتياق اظهار ئي پکښي کړيدی. معشوقه مقابلتاورته داسي وايي:

گفت معشوق اين اگر بهر من است — گاه وصل اين عمر ضايع کردن است
من به پيشت حاضر وتو نامه خوان — نيست باری اين نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسي افاده کوي:

چونکه بامعشوق گشتی همنشين — دفع کن دلالگان را بعد ازين
هرکه از طفلی گذشت ومرد شد — نامه ودلاله بروی سرد شد

شيخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله ګڼي او داسي وايي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار — قوانين شريعت را نگهدار

دصوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښي دي که په فروعو کښي ډير سببونه لري چه يومهم سبب ئي سياست او سياسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمينو اوصوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري دسياسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو اوحالاتو په تقاضاکله شديد شويدی اوکله ضعيف شويدی.

تصوف په ابتدا يعني دحسن بصري په زمانه کښي ساده اوبسيط وچه په لږ وخلکو پوري محدود ګڼل کيده. وروسته ئي دآدابو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئي وموند.

داحرکت په دوهم اودريم هجري قرن کښي دزهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم اوپنځم قرن کښي ئي دکشف ومعرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښي ئي دوحدة الوجود او د اديانو داتحادبڼه پيدا کړه.

دصوفيانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښي اووه مقامه دي او په دي ډول دي:

توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښي صوفي ته يونفسي حالت اوباطني تاثيرپيدا کيږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً(احوال) بلل کيږي.

احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبي حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدي حال، ديقين حال

دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادي لاندي دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولي څخه دي چه دانسان په اختيار کښي ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازليږي.

دتصوف طريقې مختلفې او متعددي دي چه ضيا الدين ئي په (جامع الاصول) کښي ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده د لارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض د پاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱-قادریه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علومو کښې د تبحر خاوندو او په ۱۳ علومو کښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادي:

دده له مور څخه حکایت شوی چه د روژې په میاشت کښې به ده د ورځې د مور تی نه روده، یوه ورځ چه د خلکو د پاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوژه نو د عبد القادر د مور نه تپوس و شو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یو صورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبد القادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه ! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ماپه دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدي مګر تا نجات وموند. چا له ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبد القادر وویل د حرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر د قضا و قدر په باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شوا و خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاو شو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شوا و مخامخ ورته په لکۍ ودریده څه غږ ترینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و، یو هم پوه نشو چه څه ئې وویل، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې د غږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلي دي مګر ستا ثبات مې په بل چا کښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدر دی په حرکت راولي او بس.

د شیخ عبد القادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لار ښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه اوناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابرو ته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعي ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجري کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعي ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیرو حتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پيښکه پيښو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيښکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغی او پيښو به پاڅيدلی وه نو بيرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳- احمديه:

احمد بدوي دمصر له لويو اولياؤ څخه دی چه په ۵۹٦ هجری کښې زيږيدلی دا احمديه طريقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ.او دتعليماتو اساسي ټکي ئې دادي:
د نورو په مصيبتونو به نه خوشحاليږئ، ګونډيو ته به ضررنه رسوئ، دبديو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په يتيمانو اوضعيفانو به مهرباني کوئ.

٤- دسوقيه:

د ابراهيم دسوقی طريقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښې د ٤٣ کالو په عمر وفات شويدی طريقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود ، شريعت ئې اصل او طريقت ئې فرع ګڼله، دټولو خلکو مينه ئې دکمال ضروري شرط او دمريد راس المال شميره.

۵- اکبريه:

دا طريقه ځکه اکبريه بولي چه شيخ الا کبر (محی الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شيخ د وحدة الوجود د مدرسی زعيم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الاديان ته رسيدلی دی. ده ټول دينونه يو دين ګڼله چه هغه دمحبت دين دی. د ده طريقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بيخوبی. په دې طريقه کښې پيرخپل مريد ته امرکوي چه له ټول صغيره او کبيره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پيرلا اله الا الله وايي او مريدئی اوري بيائې مريد وايي او پيرورته غوږ نيسي.
وروسته بيا تبرکاً دا آيت شريف وايي: (اِنّ الذينَ يُبَايِعُونَکَ) تر (اَجراًعَظِيماً) پورې. پس له هغه مريد هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وايي:
(اَللهُمَّ صَلِّی وَسَلِّم وَبَارِک عَلیٰ سَيِدِنَا مُحَمَدِ النَبی الاُمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَکُلِّ ذَرَةٍ اَلفَ اَلفَ کَرَةٍ)

٦- شاذليه:

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. علی شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلی او په ٦۵٦ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډير ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډيرېنت نلري.

۷- مولويه:

دمولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ٦۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددي طریقي پیشوا دی. دی بخارا ته نژدې په یو ه قریه کښي په ۶۱۸ هجري کښي زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښي وفات شویدی. نقشبندیه طریقه هم لکه شاذلیه سهله او اسانه طریقه ده چه په مرید باندې ډیري سختۍ نه راولي.

۹- چشتیه:

موسس ئې معین الدین چشتي دی.

د تصوف دري مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

یعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ایښودل شویدی.

ددي مدرسي ممیزات دادي:

دخدای عبادت، د دنیا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحوا سلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځینو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهدئې دخدای له خوف سره دخپل حیات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدویة:

چه په (۱۳۵ یا ۱۸۰ یا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې دخدای په محبت بنا دی څکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِیم وَمُحَبَةً فِیکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له ویناؤ څخه یوه دا هم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وایي:

انسان له نورو حیواناتونه په ادارک بیلیږي او ادراک ئې په دوه ډوله دی:

یو د علومو او معارف ادارک د یقین، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکراو داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حیات او شعوري حیات په نامه یادیږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه دصوفیانو طریقه په وجداني حیات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه اونفسي مواجد پیداکوي او له عقلي حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.

صوفیان وایي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه دمورله ګیډې څخه دنیا ته راځي او (ثاني ولادت) دیوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعني دژوند دطریقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې څينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبي غږ ترغوږه شو: ابراهيمه ايا ته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځوئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مگر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تيرکړي.

سفيان ثوري:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيړ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه ډېر وښځو لرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډير زاهد و مگر څلور ښځې او نولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناو څخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موو ليد چه ويده دی او لمونځ ترې قضاء کيږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي او خوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښيږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ٦۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مگر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډير ټينګ و او دشريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مگر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترينه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايي: ذوالنون غلی واو هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترينه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پريښود او دغه تورئې بې حقيقته وګانه.

ابو القاسم جنيد:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زيږيدلی دی.
دی له ډيرو لويو صوفيانو څخه و او دکتاب الله او سنت ډير ټينګ پيرو و چه په تصوف ئې هيڅ راز طعن نه دی ويل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شوېدي دی پرې ډیرښه پوهیدلی دی او ډیره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او ماني مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه ځرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲٤۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورډ کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹٤۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنا دي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالیٰ(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالیٰ په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:
وتحسب انک جرم صغیر   وفیک انطوی العالم الاکبر
وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کیږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کیږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِي الجِهَةِ غَیرَالله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطۍ کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.
په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعلیماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغیزه لیدلی شو مګر بیا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حدیث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَيَّ عَبدِی بِشَيْءٍ اَحَبَّ اِلَيَّ مِن اَدَآءِ مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَایَزَالُ عَبدِی یَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتیٰ اُحِبُّهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَیَداً وَمُؤَیِّداً) د اتحاد او حلول صحیح تفسیر د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وایي.
هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابلیت وموندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نیسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای یې ورپه برخه کوي. داتحاد اوحلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي دهندوانو د تصوف په فنامتاثرشوی ؤاو حسین بن منصور حلاج دمسیحت دحلول دعقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.
بایزید بسطامی (ابویزید طیفوربن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳٤ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي اونیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډیر اقوال منسوب دي چه دصوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کیږي. (لااله الا اناقاعبدُونی سُبحَانِی مَااعظمَ شَانِی).
ابومغیث حسین بن منصور حلاج په ۲٤٤ هه په فارس کښې زیږیدلی او په عراق کښې لوی شویدی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډیرئې ردوي اولږئې قبلوي. دی دحلول اواتحاد ډیر مشهور سړی دی. دده آرا غامض اوتیاره دي، د انالحق ویناده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیاهم د اولیاؤ اوشهداؤ په ډله کښې شمیري.
غزالي دده یو شمیر اقوال راغونډکړیدي اودی ئې دسلفو اود اهل ستنو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.
دخلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده دمحاکمه کولودپاره دفقهاو یو هیئت تشکیل شو دهیئت ځینو غړو دده دتکفیر په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و اویقیني فتوی صادرول ئې مشکل کاروګانه.
وایي چه دده محاکمي موجب څلور اتهامه و:
۱- دده تعلق له قرمطیانو سره.
۲- انا الحق ویل.
۳- دده په الوهیت باندې دده دپیروانو عقیده.
٤- دحج په باب دده مخالف نظر.
وایي حلاج دبیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه اوپه پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله ویوړه او حجر الاسود ئې ترینه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې دتالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی وچه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړی و. حتی چه دخدایي حدته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان څوځایه څرګندولی شي.
ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سِرو اخفا کښې ئې دشیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي اودهغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه دمخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې دقدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمدبن محمد غزالی په (٤٥۰ هه) کښې زیږیدلی په طوس اونیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه اوحکمت کښې استاذ شو اوبغداد په نظامیه مدرسه کښې دمدرس په حیث ومنل شو.
دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت اوحسن کلام ته حیران پاتې واو ډیر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
څلور کاله ئې په دغه ډول تیرکړه. او د ٤۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسی حالت ورته پیښ شوچه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تیر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ اوپس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډیرڅه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق اوبالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسيله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تميز قوه بخښي او په دغه وسيله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پيدا کوي چه هغه دحس په وسيله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کيږي او د واجباتو ، مستحيلاتو ، جايز اوناجايز پيژندګلوي وريورې تړلې ده.

په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پيژندل کيږي په ذوق ئې پيژندنه نشي کيدی او هغه څه چه ذوق يې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسيږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته يوبل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغيب ليدو ته پيدا کيږي او دغه ادراک دعقل دپاره ميسر ندی.

همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه يادېږي اوله عقله ماورا دی.

دغزالي په نظر رښتيني خوبونه (رويای صادقه) هم د غيب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بيهوشه وي او احساس ترينه زايليږي دغيب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالي ترينه په قلب او روح يانفس تعبير کوي.

دعلم په باب وايي: علم يا تعليمي وي يا الهامي.

تعليمي علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسيله حاصليږي اوالهامي علم دقلب په تصفيه او دنفس په تزکيه د الهی کشف په وسيله پيدا کيږي. تعليمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر اوفکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسيږي.

دغزالي په نظرد رسول الله(ص)لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله يوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقيده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کارنه دی او محسوسات له غلطی نه په امان کښې نه دي.

سترګې اونظرچه يوه قوي حاسه ده ديوه ديواله سيوری ځای په ځای ولاړ ويني اوغيرمتحرک ئې ګڼي مګريوساعت وروسته دتجربې اومشاهدې له مخی معلوميږي چه له پخوانه اوړد شوی او حرکت ئې کړيدی. داحرکت دفعتاًاوبغتتاً ندی پيښ شوی بلکه په تدريخ سره ذره ذره امتداد مومي اوپه ځای نه دريږي مګرنظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی اوظاهراًورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. يوستوری زمونږ په نظرکښې ديوه دينارپه اندازه کوچنی معلوميږي مګرهندسي دلايل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.

دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي اوغلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کيدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوايوبل حاکم وي چه دعقل احکام ردکړي او غلطي ئې څرګنده کړي.

تاسو په خوب کښې څه وينئ اوهغه درته واقعيتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هيڅ شک نلرئ کله چه راويښ شئ پوهيږئ چه هغه محض خوب اوخيال واو حقيقت نه و نو هغه څه چه په وينښه دعقل اوحس په وسيله واقعيت ګڼئ ښائي په تاسې يوبل حالت راشي چه دغه وينښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يوخوب اوخيال و.

صوفيان فکرکوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلوميږي.

ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي اونسبت دغه ژوند ته هغه وينښتوب وي لکه چه رسول الله(ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په دريو ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.
طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مگر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه و سره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه گانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډير دقت نه ئي پکښې کاراخيستی دی او ډير موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تر او سه څنگه چه ښائي هغسي چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه په خپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلاوکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ و او د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده او دشيعه گانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را گډشوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبانبه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستۍ مرحله د وجدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کيږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.
د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري او له الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود، د ادراک په قوې پورې تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وايي د رنگونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنگونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغيزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم اليقين نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قايل دي چه علم عين اليقين اوعلم حق اليقين ئې بولي.

علم يقين داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسيله دا علم لري چه په مکه کښې بيت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.

هغه څوک چه بيت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووينی نوعلم اليقين ئې په علم عين اليقين بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پيداشی.

همدغه سړی چه دکعبې له ليدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بيت په نسبت او کيفيت اونوروخصوصياتو کښې عميقه او دقيقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق اليقين علم ويل کيږي.

په بل عبارت علم اليقين هغه دی چه له صحيح دليل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعين اليقين علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پيداشي، دحق اليقين علم هغه وخت په زړه کښې ځای نيسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقيقت پوه شي. په دغه اساس په يوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې يقين موجودی مګر لومړی يقين نسبي دی، دوهم افتراضي اودريم حقيقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.

دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قايل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.

همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالو کښې اوخاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.

ايمان هم درې ډوله دی: دقول تقليدي ايمان، دفهم استدلالي ايمان، دمعرفت شهودي ايمان چه مقلدين ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.

دمقلدمؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ايمان دمومن به په لحاظ يو دي او اختلاف ئې يوازې په ظهورکښې دي.

محی الدين ابن عربی: (په ٦٣٨ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسي زعيم همدغه شخص دی چه مستشرقين ئې داسلام ددينې فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفيانوده ته دشيخ الاکبر لقب ورکړی اوپه خاتم الاوليا هم شهرت لري.

دبحث اوتحقيق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعليمات تکميل شوه اوتصوف قايم بالذات علم وګرځيده چه په اروپا ، آسيا او افريقا کښې ئې دصوفيانو طريقې خپرې کړې.

ددې مدرسې پيروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته يو حقيقت موجود دی لکه چه دعقايدو او مذاهبو ترشاهم يوحقيقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسيدو هڅه ده. کوم حقيقت چه دشريعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشريعت باطن اودشريعت روح دی.

دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احاديثوکښې ظاهر اوباطن ته قايل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کريم تفسير کړی چه له ظاهري تفسير څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهيم ئې کشف کړي دي. علم حقيقت ئې له علم شريعت څخه بيل ګڼلی چه شريعت لکه ونه او حقيقت ئې ميوه بولي.

شعراني په دغه موردکښې وايي: تصوف په شرعی احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.

چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی اوچاچه دشرعي احکامو له علم سره يوګڼلی دواړه حق په جانب دي اومثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني اوبيان څوک مستقل علم بولي اوڅوک ئې دنحوي دعلم جز بولي.

ابن عربي وايي: دکتاب الله اوسنتو تفسيرچه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت اوحديث دخلکودفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهيم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصيب کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه نبوي حدیث شریف کښې هم راغلي دي چه هرآیت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تراوو اویا بطنو پورې. په دغه اساس یو ولي او صوفي هیڅکله نوی شریعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.

ابن عربي ټول موجودات په حقیقت کښې یو شی ګڼي چه هغه د الله تعالی حق وجود دی یعنې الهي حقیقت ئې حقیقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼي.

د ابن عربي د وحدة الوجود نظریه د اهل کلام له ډیرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پریښودو مجبور کړ چه لومړی مصر ته لاړ او بیا له یوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.

ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقیقت بنا کړ چه د ده د تعلیماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای یو صفت متجلي ګڼي او یوازې انسان ته په دې حیث قایل دی چه ټول الهي صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانیت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې ځخه نشات کړیدی او اساسي ځای ئې نیولی دی.

ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وایي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شویدی. دی هغه وخت نبي و چه آدم بین الما و الطین ؤ او وروستی نبي (خاتم النبیین) هم دی دی.

پدې کتاب باندې ډیرو متصوفو فیلسوفانو شرحې او تعلیقات لیکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.

دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې لیکلي دي چه ډیرئې ضایع شویدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکیه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهمیت لري.

ځینې مسیحي ایمه ؤ د ابن عربي پیروي کړې او دانتې د ایطالیا مشهور شاعر په خپلو ځینو اثارو کښې دده مدیون او مرهون دی.

دغه اسلامي صوفي فیلسوف په خپلو ځینو نظریاتو اروپائي فیلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپینوز - او هګل) واقع دي.

سید جمال الدین افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو ځخه دی او د هغه شاګرد شیخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پیرو وچه (رسالة الواردات) لومړی تصنیف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.

شیخ محی الدین ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د یوه واحد حقیقت په لټه کښې هغه حد ته ورسیده چه د ټولو ادیانو حقیقت ئې یو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دین اساس ئې کیښود چه ډیر پیروان ئې پیدا کړه.

دده دا بیتونه د دغه مفهوم ډیر ښه اداکوي چه وائي:

لقـد کنـت قبـل الیـوم انکرصـاحبی	اذا لـم یکـن دینـی الـی دینـه دان
فاصـبح قلبـی قابـل کـل صـورة	فمرعـی الغـزلان ودیر الرهبـان
ومعبـد اوثان وکعبـة وطـایف	والـواح تـوراة ومصـحف قـرآن
ادیـن بـدین الحـب کیـف توجهـت	رکائبـه فللحـب دینـی وایمـانی

مطلب ئې دادی چه پخوا به که د چا دین زما دین ته نزدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هر صورت قبلوي د غزالانو ورشو، د رهبانانو د پاره دیر، د بتانو د پاره معبد، د طواف کوونکو د پاره کعبه، د تورات الواح او د قرآن مصحف زما زړه دی. هرې خوا ته چه مخه کوم دین مې د محبت دین دی او ایمان مې هم محبت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدین:

دمولویه طریقي خاوندهم دمذاهبو او ادیانو اساس یوګني او په دي عقیده دی چه دمختلفو او راز راز دینونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هیوادونو اوښارونو خلک یود بل په ژبه نه پوهیږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښي په سمبولیک او کنائي شکل دمختلفو هیوادونو د څوتنو په هغه داستان کښي بیانوي چه یو دینار ئي درلود او ټولو غوښتل چه انګور پري واخلي مګر په ژبه سره نه پوهیدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئي مشاجره وه ترڅوچه یو داسي سړی پیدا شو چه د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئي دانګورو په اخیستلو له مینځه یوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقیقت ډیر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډیرنوي معاني او مفاهیم ئي په اسلامی عرفان کښي خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښي دانګلیسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقي اداب چه په تصوف کښي شته په بل ثقافت کښي نشته.
ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخرعمر کښي تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښي ئي مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښي د ډیر عمیق اودقیق نظرخاوند چه عرفاني اونفسیاتي تحلیلات ئي ډیرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډیر درانه نظرګوري.
دغه راز ډیر محققین اومفکرین په هرځای اوهروخت کښي شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډیره نمانځنه ئي کوي.

دتصوف په باب ځیني آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونو کښي داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کریم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کریم کښي ذکر شویدي داهم وویل شوه چه د تصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله(ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډیر ټینګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونیولو ، په لوږوتیرولو اوپه قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابو ته ورکړیعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادګاردی او د پیغمبر زاهدانه اوفقیرانه ژوند ئي ډیربنه سرمشق دی.
ځیني آیتونه اونبوي احادیث چه دتصوف ددوهمي مدرسي (کشف ومعرفت) بنیادټینګوي او دباطني علم اساس بلل کیږي هغه هم په خپل ځای کښي توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښي نیولو سره ځیني نور آیتونه اونبوي احادیث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یاتصوف مقید کوي.
د تصوف په لومړی مدرسه یا په زهد او نوافلو باندي څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت باید د اهل وعیال دنفقي پیداکولو اونورو حقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعیفه کولو موجب شي چه د ژوند فعالیت غیرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښي داحدیثونه د ذکر وړدي:
۱- عبدالله بن عمر وایي: زه له رسول الله(ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمایل: هغه ته ئي چه وایی شپه په قیام او ورځ به په صیام تیروي، ماوویل هو ! ماداویلی دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (فقُم ونَم وصُم وَافطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرٍثَلاثَةَ اَیَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِیَامِ الدَهرِ) یعنی دشپي یاڅیږه او ویده کیږه روژه کیږه او بوزه کیږه. په هره میاشت کښي دري ورځي روژه نیسه اودابه ستادپاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وویل: زما طاقت تردي زیات دی. رسول الله(ص) وویل نویوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بیا وویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مې هم طاقت ډيردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.

هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردې افضله اوبهتره بله روژه نشته.

۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلى الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئې ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شوي دی؟ په قريشو کښې خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د دغه حال رسول الله (ص) ته وواېه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئې وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟

عثمان وويل هو ! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:

(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلَیکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَیکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَیکَ حَقّاً فَصَلّ وَنُم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم درباندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئې هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی د تصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کيږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه دغيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئې هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه دملاخطې وړدي:

۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ما سره دخدای خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر دهغه څه چه وحی راته شوي وي.

پدې آيت شريف کښې دا څرګنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښې دغيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.

۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) دغيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.

۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت۶۵) وواېه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).

ټول علم غيب يوازې دخدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځينې بندګان په ځينو غيبي چاروخبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.

له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی او نه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو دغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دافکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.

دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پورې مختص ګڼي او هغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئې دچا په برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئې پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی او عالم الغيب يوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دې لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نوخدای پاک ته خو هيڅ شی غايب نه دي. لکه چه تصوف د زمانې په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښې ئې تغيررا غلی دي. په صوفيانو کښې دغه بدلون لاډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړی او هغه وړی ډیر تفاوت لري.
چیرته هغه شډله زیږه صوفیانه شړۍ چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف اومتصوف هم لکه دنن اوپرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یونشوګڼلی. هغه له خوندنو اومزو پرهیز کاوه اودی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیزکوي.
هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په ږیره اوجاموکښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه دا ستغنا په وجه او دی د ډیرې غنا په وجه. هغه دنیاته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په وینبه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عیش وعشرت.
دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدراسلام له مسلمان څخه ډیره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. داسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکوکښې د تطبیق وړ نه ګڼل کیږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او دسیاسي مصلحت پاسباني کوي.
ډیرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدوکښې دسیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه دسیاست اوسیاسي اقتدار په ګټه و اوهغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلي ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه اومجادله کوله.
هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډیرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډیر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپیدا شوه او دصحیح اوغلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کاراخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شي حتی چه دکفر خدمتګارهم.
قادیانیت دجعلي اسلام یوه ځرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې دمختلفو فرقو اومختلفو عقایدوظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شوا وعلاوه دشیعه اوسني په دښمنۍ نورې فرقې اوتفرقې هم راژوندۍ شوې.
د امویانو اوعباسیانو په وخت کښې دمتکلمینو معارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله اوبله اشعریه یا اشاعره بلل کیږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک اوتردید ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید، تجسم، جبرواو اختیار، معاد، ایمان، اوداسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو د خپلې عقیدې د اثبات دپاره عقلي دلایل پیداکول د دغو دلایلو راغونډول، تصنیف او تالیف د علم کلام اساس وګرځید او د عقل مذهب په دین کښې حلول اونفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډیره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو یو شاګردئې (واصل بن عطا) ؤچه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعني له مونږ څخه لیرې او بیل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د یوه بل شاګرد عمرو بن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعني دصوفي شاګردمعتزلی شواو معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله دمتکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکردي او په آیتونو تاویل اوتفسیر نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه دګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو دکبیره ګناهونو مرتکبین کافرګڼل ځینو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانو نه ډیر بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذسره مخالف شواو ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفراوایمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه دمنزلت بین المنزلتین عقیده معتزلهؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه دحضرت عثمان (رض) قتل، دجمل اوصفین واقعه اوداسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم داعتزال مذهب ته راواوښتل.

دمعتزله فرقې په مقابل کښې دمتکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.

دمعتزله فرقې یو تن (ابو الحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله علیه وسلم سنتواو اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیارکړ. ده وویل زه دخدای په کلام او دپیغمبر په سنتو یعني په هغواحادیثو تمسک کوم چه اصحابو او دحدیثو امامانوئې روایت کړی دی.

اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابوالحسن اشعري ته منسوبه ده چه دمعتزلی شاګردو. اشعریه په حقیقت کښې دکوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.

علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي اومعتزله فرقې د اشاعرهؤ په خلاف دغه علم ته ډیره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.

متصوفین دغه علم ته ښه نظر نلری اوځینې ئې که ډیرمخالف ندي ډیر موافق هم ندي. امام غزالی وایي: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او دمتکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کارده.)

ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تیریده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل داهغه خلک دي چه دخدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفیُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهې امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه دمخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې اومناظرې څه په خپله دمسلمانانو ترمینځ او څه دنورومذاهبو دپیروانوله خوا دامویانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسيانو په وخت کښې زياتې شوې او کله چه خليفه منصور عباسی فرمان صادر کړچه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقايدوکښې نوره ګډوډي هم راغله او دعقلی دلايلو بازار تود شو.
د هارون الرشيد پلار خليفه مهدي چه دنوي پوهې ټينګ طرفدار و امرئې وکړچه اسلامي پوهان داسلام دمخالفانو په ځواب کښې کتابونه وليکی او اواعتراضونه ئې ردکړي. ابو الهذيل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئې ډير کتابونه وليکل.
له خليفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشيد په ابتداء کښې علم کلام ته په بدنظر کتل او له متکلمينو سره ئې رويه سخته وه مګر ډير ژرئې په يوه خبره علم کلام ته نظرښه شو او علاقه ئې ورسره پيدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا يو خط هارون الرشيد ته وليکه چه مسلمانانو خپل دين د توري په زور په خلکو ومانه که چيرې داسلام اثبات په دليل اوبرهان کولی شئ يو عالم راوليږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.
هارون الرشيد يوفقيه ورولېږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره يونماينده وټاکل شوچه فقيه ته ئې وويل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقيه وويل: هو ! دخدای يوصفت قديردی اوکامل قدرت لري.
د مهاراجا نماينده وويل: آيا دځان په شان خدای پيدا کولی شي او دخپل مثل په پيدا کولو هم قادر دی.
فقيه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري اومونږ دغه علم اودغه راز بحثونه بدګڼو.
هارون الرشيد وروسته تر هغه متکلمين راوغوښتل او له هغوی ځخه ئې معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسيده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود دعلم کلام علمي تدوين ته ئې اقدام وکړ.
وائې چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کيښودل شوچه يو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤاو ډيرې خبرې په دې باندې کيدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځينې وائي دفلسفې يو شاخ منطق دی اوکلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کيښودل شو.
دا نوم د عباسيانو په وخت کښې وضع شواو پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدين) بلل کيده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحنيفه هغه کتاب چه په عقايدوکښې ئې وليکه (فقه الاکبر) و بلل شو.
په علم کلام کښې دمعتزله او اشعريه ځينې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعيد:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډيرځايونه نيکانوته د اجر اوثواب وعدې ورکړيدي اوګنهګارانئې په زجراوعذاب ويرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي اود بديوسزا ورکړه شي.
دلته دا سوال پيدا کيږي چه آيا په خدای باندې د وعدو او وعيدونو په ځای کول حتمی اولازمي امردی که نه دی. يعنی الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟
اشاعره وايي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مايشا دی او کولی شي چه مطيع او فرمانبردارته سزا ورکړي. اوګناهګارته د رحم اوکرم له مخې اجرونه ورکړي.
امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: دمطيع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذبالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت اوعبادت اوپه ښو عملونو د ګناهونومحوه کېدل اوپه بدو عملونو اوګناهونو د نیکۍ له مینځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کریم کښې داهم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّـــيِّئَاتِ سورت هود آیت ۱۱۴) یعنی حسنات سیئات له مینځه وړي.

له بلې خوا دا هم په قرآن کریم کښې ځوځایه راغلي دي چه شرک او کفر نیک عملونه ضایع کوي او له مینځه ئي وړي مګر په صورت حجرات کښې د پیغمبرپه حضور کښې په چګ اوازغږیدل او داسې په جهرغږیدل لکه چه مسلمانان په خپلو مینځو کښې یوله بل سره غږیږي دا کار هم چه شرک اوکفر ندی بیاهم داعمالو احباط (حبط کول) اوضایع کېدل ګڼل شویدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْـبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آیت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وایي: که یومومن دګناه مرتکب شی نیک عمل ئي له مینځه ځي اوپه ښه عمل باندي بد عملونه مینځل کیږي نوپه دغه اساس دانسان وروستی عمل اعتبارلري اومحوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وایي: ښه اوبد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کیږي. د اشاعره وپه نزد د تیرو اعمالو محوه کېدل یعنی (احباط) په انکارپوري ارتباط لري اودکفر په صورت کښې پخوانی نیک عملونه له مینځه ځی اوبس. لکه چه الله تعالی فرمایي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آیت ۶۵) یعني که څوک مشرک شي نو عمل ئي حبط کیږي. اشاعره وایی: دمومن اومسلمان حسنات او سیئات تلل کیږي که بدي ئي زیاته وه داسې به وي لکه چه هیڅ نیکي ئي نه وي کړي که دنیکی پله ئي درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لړو غالب وي او اقل له مینځه وړي.

صاحب المواقف وایي: دچانیکي اوبدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پیغمبر د کبیره ګناه دمرتکبینو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او انجات ومومي.

معتزله وایي: دشفاعت معنی دانه ده چه دعذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر اوثواب خاوند ته د اجراوثواب زیاتول د شفاعت معنی ده او پیغمبردهغه چاشفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئي په اجرکښې زیاتول وکړي او درجه ئي لوړه کړي.

په قرآن کریم کښې دا واضحه ده چه دکافرانو شفاعت نشي کیدی اونه شفاعت څه فایده وررسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آیت ۴۸) همدغه معنی افاده کوي.

په ځینو آیتونوکښې شفاعت دخدای په اذن پوري موقوف ګڼل شوی لکه پدي آیت شریف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْـفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آیت ۲۵۵) یعني څوک دی هغه چه دخدای په نزد شفاعت وکړي مګر دهغه په اذن. په بل آیت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَـفَاعَةٌ -البقره آیت ۲۵۴) په دي ایت کښې مومنانو ته ویل شویدي چه خپل مالونه دخدای په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردي چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خرید اوفروش شته نه دوستی اونه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.

معتزله وایي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.

اشاعره وایي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکارکوي او نه ئې مني.

اشاعره وایي: نبوت یو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزي ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.

دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزي دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:

دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوي سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د دهٔ دعوې په ضددې نه وي.

د معجزې په خارق العادة توب کښې ځینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کارمعنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کارهیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نو خارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.

د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونوته متوجه شوه نو د خرق عادت قیدئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجزَةُ عِندَنَا مَايَقصَدُبهِ تَصدِيقُ مُدعِي الرِسَالةِ وَاِن لم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.

امام فخر رازي وایي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:

یو هغه چه معجزه د پیغمبری شرط ګڼي بل هغه چه وایي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک ترڅه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.

امام رازي وایي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)

الله تعالی په سورة انعام کښې وایي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.

دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارو له عواقبو څخه ئې وویروي. د پیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه منې ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکوته رسوه او بس.

په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وایي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الی –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ۵۰) یعنې ووايه نه وايم تاسوته چه ماسره د خدای خزانې دي او نه وايم چه په غيب پوه يم اونه وايم تاسوته چه زه ملک يم پيروي نه کوم مګرد هغه شي چه وحي ئې راته شويده.
هرکله چه پيغمبر د خدای له لورې ماموردی چه خلکوته ووايی چه ماسره نه خزانې شته، نه علم غيب اونه زه ملک يم بلکه تاسو غوندې بشر يم او د وحی پيروي کوم نوبيا د معجزې لرلو سوال ځنګه پيدا کيدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امرکوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آيت ۱۸۸).
يعنی ووايه! مالک نه يم دځان دپاره د نفع او نه دضرر مګرهغه چه د خدای رضاوي که زه په غيب پوهيدلی هرګوره به مې ډير جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه اونه به رسيدله ماته هيڅ بدي.
نه يم زه مګر ويرونکی اوزيری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ايمان لري. دغه راز واضح بيانونه چه په قرآن کريم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړيده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکردي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه يوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي يائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي اوپه دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مينځه ځي او يوه مشکله موضوع د حل لاره پيدا کوي. که چيرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کاراو د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بيا علاوه په عقلي اوعلمي استحاله چه د طبيعت اوفطرت د اصولو خلاف د علت اومعلول سلسلې نه بهرڅه نشي کيدی دا مشکل هم پيښيږي چه اشاعره د پيريانو اوشياطينو په وجود او د انسان په بدن کښې ددوی په حلول اونفوذهم عقيده لري اودامنی چه دبنيادم په وجود کښې دپيريانو حلول ددې باعث کيږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې ښکاره شي او دتعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به ديوه پيرياني اوسحرکارفرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتياني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانولکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حيرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي يا اوس دمسمريزم او هيپنوتيزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بيلوو او تشخيص بهٔ ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه مياشتی د نخشب په شاوخواکښې ځلانده سپوږمی له څا نه راويستله چه ترځلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسيله پيداکړې وه چه د اورله مينځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که ددې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نوبيا بايد عبدالله بن مقنع پيغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کارنشوکولی او که مقصد داوي چه دجهان ترآخره څوک ونکړی شي داپيشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کارپه وروستيوزمانوکښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه دعيسیٰ (ع) معجزه وه اوس دهپنوتيزم او مسمريزم په وسيله کيدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري دهمدغسې ملاخطاتو په وجه د متکلمينومهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی اوشاه ولی الله يا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي يائې له خارق العاده توب څخه مجازکوي او د عقلي استدلال په حيث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزليانو اواشعريانو ځينې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نورهم ډير اختلافونه راروان واو په مختلفونومونو، مختلفي فرقې په اسلام کښې راپيدا شوې چه مظاهر ئې ډير ځرګندا او ښکاره دي.
هماغسې چه په عيسوي دين کښې پروتستان (په پاپ باندې عقيده نه لرونکي) کاتوليک (دپاپ پيروان) او ارتدکس (په دين کښې رښتوني او د صحيح دين پيروان) پيدا شوه په اسلام کښې زيات شمير مذهبونه او مسلکونه مينځ ته راغلل او د اسلام تطبيق د زمان اومکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه اوصورتونه پيدا کړه. قرآن کريم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله دمخه دنیاته راغی او اوس پرې ډېرې پیړۍ تیرې شویدي، ډیره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډېر تغیر د ژوند په ټولو خواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځینې پوهان وايي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډیر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کیږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخره هغه ځای ته رسیږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زماني تغییرته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلې یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَات) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود رواباشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زماني سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډیره اضافه وشوه او ډیر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئي لوئي فتاوي راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخري زماني ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیاهم ویلی شو چه په دین کښې د زماني همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډیرلوی تغییردی او ډیر زیات اهمیت لري که د آخري زماني ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نوبیا داخري زماني دنوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشی کیدی. که څوک دا ووایي چه د اجتهاد حق یوازې په څلورو امامانو (ابو حنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دلیل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو یوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو یو له بله اختلاف دا ښیي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور دا جتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشَّیخُ تَارَةً یُخطِی وَتَارَةً یُصِیبُ) شیخ کله خطا کیږي او کله حق ته رسیږي یعني دا نشی کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زماني د تغيير په وجه د ديني احکامو تغيير رابښيي او په دې مو پوهوي چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون ثرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ او دجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخي خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يوبل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پيتې موسپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زماني په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دووتنو په مقابل کښې په جنګ مامورشو يعني د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني حکم کښې دغومره فرق او تغيير راغی او علت ئې هم د زماني تغيير و بنو دل شو ځکه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه او صحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هر وخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي او بس.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library